ΤΜΉΜΑ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΣΧΈΣΕΩΝ
Πατριαρχείο Μόσχας

Κριτική της υπερβολικής οικονομίας του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως έναντι των σχισματικών, οι οποίοι συγκρότησαν την «Ορθόδοξη Εκκλησία της Ουκρανίας»

π. Διονυσίου Σλιόνοφ

καθηγουμένου της ιεράς μονής Αγίου Ανδρέου του Στρατηλάτη,

καθηγητή της Θεολογικής Ακαδημίας Μόσχας,

διευθυντή του Τμήματος Μεταπτυχιακών Σπουδών

της Θεολογικής Ακαδημίας Μόσχας

1. Η ακρίβεια και η οικονομία στην παράδοση της Εκκλησίας

Στην εκκλησιαστική παράδοση συνυπάρχουν δύο αρχές, εκείνη της ακρίβειας και εκείνη της οικονομίας. Η ακρίβεια επιβάλλει αυστηρή στάση έναντι αιρετικών και σχισματικών, πράγμα που σημαίνει ότι σε περίπτωση μετανοίας τους πρέπει να αναβαπτισθούν και αναχειροτονηθούν ακόμη και εκείνοι εξ αυτών, οι οποίοι προτού επανέλθουν στους κόλπους της Εκκλησίας είχαν βαπτισθεί ή χειροτονηθεί από άλλους αιρετικούς και σχισματικούς. Κατ' οικονομίαν δεν χρειάζεται ούτε να αναβαπτισθούν, αλλά ούτε και να αναχειροτονηθούν. Κάθε περίπτωση, όμως, είναι μοναδική, αν και η τελική απόφαση της Εκκλησίας πάντοτε καθοριζόταν είτε από την ακρίβεια, είτε από την οικονομία ή από το συνδυασμό τους.

Ο 68^{ος} Αποστολικός κανόνας αποτελεί την πλέον χαρακτηριστική εκδήλωση της ακρίβειας: δεν επιτρέπεται η αναχειροτονία, αλλά εάν τελέσθηκε από αιρετικούς επιτρέπεται και επιβάλλεται! Η χειροτονία των αιρετικών, όπως και το βάπτισμά τους δεν ισχύουν. Δηλαδή, δεν επιτρέπεται η αποδοχή των αιρετικών άνευ χειροτονίας**[1]**. Τηρουμένης της ίδιας λογικής, ο 68^{ος} Αποστολικός κανόνας αναδιηγείτο από τον Βυζαντινό κανονολόγο Αλέξιο Αριστηνό**[2]**, τον ιερομόναχο Ματθαίο Βλάσταρη**[3]**, τον Γεώργιο Χρυσογόνο**[4]**. Αυτές οι αναδιηγήσεις είναι άκρως σημαντικές, ως ένα είδος επικαιροποίησης του 68^{ου} Αποστολικού κανόνα τον 12^{ο}, τον 14^{ο} αι. μ.Χ. και τη μεταγενέστερη εποχή.

Στα τέλη του 18^{ου} αι. ο Όσιος Νικόδημος ο Αγιορείτης έγραψε με εξαιρετική οξύτητα:

«...Οὔτε γὰρ τὸ μυσαρὸν βάπτισμα τῶν αἱρετικῶν κάμνει Χριστιανοὺς ἀληθεῖς τοὺς εἰς αὐτὸ βαπτιζομένους, οὔτε ἡ χειροτονία αὐτῶν κάμνει ἀληθεῖς ἱερεῖς τοὺς χειροτονουμένους, κατὰ τὸν ξη΄. Ἀποστολικόν»[5].

Την ίδια αυστηρή προσέγγιση εφάρμοσε ο Άγιος Νικόδημος στην ερμηνεία του 68^{ου} Αποστολικού κανόνα, επιμένοντας στον αναβαπτισμό και την αναχειροτονία των αιρετικών**[6]**. Στη «συμφωνία», δηλαδή την προσθήκη στην ερμηνεία αυτή, παρέπεμψε στην πρακτική οικονομίας της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου έναντι της αναχειροτονίας των αιρετικών, αλλά εκείνων οι οποίοι πράγματι μετάνιωσαν, και όχι των «πρωτάρχων» της αιρέσεως**[7]**. Το εν λόγω όμως και τα παρόμοια δείγματα δεν συνιστούν νομοτελειακό κανόνα, αποτελώντας απλώς μια εξαίρεση: «...Τό, παρὰ Κανόνας, οὐχ ἕλκεται πρὸς ὑπόδειγμα»**[8]**.

Παρόμοια προσέγγιση εφαρμόσθηκε και από την αυτοκρατορική νομοθεσία του Βυζαντίου. Έτσι, ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός Α΄ επέμενε στο ότι οι αιρετικοί δεν διαθέτουν χειροτονία:

«Οἱ αἱρετικοὶ συνακτήρια ποιεῖν οὐ δύνανται ἢ παρασυνάξεις ἢ συνόδους ἢ χειροτονίας ἢ βαπτίσματα ἢ ἐξάρχους ἔχειν ἢ πατριὰς ἢ ἐκδικίας ἐγχειρίζεσθαι ἢ φροντίζειν ἢ διοικεῖν χωρία δι' ἑαυτῶν ἢ διὰ παρενθέτων προσώπων ἤ τι τῶν ἀπηγορευμένων ποιεῖν»**[9]**.

Ο αιρετικός επίσκοπος δεν έχει δικαίωμα να τελεί χειροτονία: «...ἀλλὰ μηδὲ ὑπηρέτας χειροτονείτω χειροτονίαν οὐκ ἔχων...»**[10]**.

Ακολουθώντας δε την κοινή λογική, σύμφωνα με τη διδασκαλία του Οσίου Θεοδώρου του Στουδίτη, ο ηγούμενος έχει δικαίωμα να μην υποτάσσεται στον επίσκοπο, ο οποίος προσχώρησε στην αίρεση και δεν την απέρριψε αυτή οριστικά και με πάσα σαφήνεια**[11]**.

Σύμφωνα με τις «Ἐρωτήσεις πρὸς Ἀντίοχον τὸν ἄρχοντα», που αποδίδονται στον Άγιο Αθανάσιο Αλεξανδρείας, πρέπει να είναι κανείς αφοσιωμένος στην Καθολική Εκκλησία ακόμη και αν είναι αιχμάλωτος και σε ουδεμία περίπτωση να μην δέχεται αιρετικούς σε εκκλησιαστική κοινωνία**[12]**.

Υπήρχε όμως και μια άλλη προσέγγιση κατ' οικονομία, που ανήκε ή αποδίδεται στον Άγιο Θεοδώρητο Κύρρου:

«Τοῦ αἱρετικοῦ ἐπὶ τὴν ὀρθοδοξίαν ἐρχομένου τὸ σφάλμα διορθοῦται, τῆς μὲν κακοδοξίας τῇ μεταθέσει τοῦ φρονήματος, τοῦ δὲ βαπτίσματος τῇ ἐπιχρίσει τοῦ ἁγίου μύρου, τῆς δὲ χειροτονίας τῇ χειροθεσίᾳ, καὶ οὐδὲν τῶν πάλαι μένει ἄλυτον»**[13]**.

Η κατ' οικονομία προσέγγιση αποδόθηκε από τον Δημήτριο Κυδώνη στην παράφραση της «Συνόψεως Θεολογικῆς» του Θωμά Ακινάτη. Ο Κυδώνης παραθέτει την ακόλουθη ρήση του Ιερού Αυγουστίνου:

«...Ὥσπερ οἱ ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ πρὶν αὐτῆς ἀποστῆναι βεβαπτισμένοι οὐκ ἀναβαπτίζονται, οὕτω καὶ οἱ ἐπιστρέφοντες καὶ πρὶν ἀποστῆναι κεχειροτονημένοι ἐπιστρέφοντες... οὐκ ἀναχειροτονοῦνται...»**[14]**

Εξ αυτού ο Κυδώνης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι σχισματικοί διαθέτουν κάποια εξουσία και χειροτονία**[15]**.

Όμως προφανές είναι ότι η εκκλησιαστική ακρίβεια είχε στην εκκλησιαστική παράδοση μεγαλύτερο βάρος από ό,τι η οικονομία. Δεν είναι ορθό να θεωρεί κανείς ότι ο 68^{ος} Αποστολικός κανόνας κατέστη λιγότερο επίκαιρος με την πάροδο των αιώνων: το επίκαιρό του καθίσταται προφανές εάν προσεχθεί η αποδοχή του εν λόγω κανόνα από τους όψιμους Βυζαντινούς κανονολόγους.

2. Η υπερίσχυση της οικονομίας επί της ακρίβειας στον αρχιμανδρίτη Γρηγόριο Φραγκάκη

Η οικονομία, λοιπόν, ακόμη και εντός της δικαιοδοσίας της ίδιας τοπικής Εκκλησίας είναι επίμαχο και διφορούμενο ζήτημα. Ενώ η οικονομία, που εξέρχεται των ορίων μιας τοπικής Εκκλησίας είναι ζήτημα ακόμη πιο επίμαχο, το οποίο δύναται να αντιμετωπισθεί δίκαια μόνον από ένα αυθεντικό ανώτατο δικαστήριο, σε περίπτωση που τούτο διαθέτει πραγματική εξουσία και αρμοδιότητα. Στην περίπτωση τής Ορθοδόξου Εκκλησίας τέτοιος θεσμός θεωρείται η Οικουμενική Σύνοδος ή τουλάχιστον η κοινή απόφαση, που λαμβάνεται ομοφώνως από όλους του Προκαθημένους των κατά τόπους Ορθοδόξων Εκκλησιών. Τι συμβαίνει όμως τώρα; Κατά πόσον επίκαιρη είναι για την παρούσα στιγμή ο συσχετισμός ακρίβειας και οικονομίας; Απάντηση σε αυτή την ερώτηση δύναται να δώσει κανείς βάσει της μεταπτυχιακής εργασίας του αρχιμανδρίτη Γρηγορίου Φραγκάκη με τίτλο «Περί τῆς θεραπείας τοῦ ἐν Οὐκρανίᾳ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ὑπὸ τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως: Τὸ ζήτημα τῶν χειροτονιῶν»**[16]**.

Στη εργασία του ο π. Γρηγόριος επιχειρεί να αποδείξει το δίκαιο της υπερορίου εκκλήτου που άσκησαν προς τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Βαρθολομαίο οι ουκρανικές σχισματικές ομολογίες με επικεφαλής τον Φιλάρετο Ντενισένκο και τον Μακάριο Μαλέτιτς, καθώς και το δίκαιο της ικανοποιήσεως αυτής της εκκλήτου προσφυγής από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως**[17]**. Χάρη σε αυτή τη εργασία στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και σε όλο τον ελληνορθόδοξο «επίσημο» κόσμο το θέμα υποτίθεται ότι έκλεισε με αποδείξεις και με απόλυτη επιστημονική ακρίβεια. Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι η επιχειρηματολογία αυτής της εργασίας είναι πειστική και τα αποδεικτικά στοιχεία είναι εξαντλητικά. Εντούτοις είναι πράγματι έτσι;**[18]**

Οφείλουμε εκ των προτέρων να επισημάνουμε το εξής. Σύμφωνα με τη θεωρία του πρωτείου τιμής και εξουσίας**[19]**, ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως αποτελεί τον ανώτατο δικαστικό θεσμό στην καθόλου Εκκλησία, αλλά και έχει δικαίωμα αναθεωρήσεως της δικαιοδοσίας, ακριβέστερα, της αποδοχής κληρικών από άλλες δικαιοδοσίες στη δικαιοδοσία του χωρίς συνεννοήσεως με την οικεία αυτών εκκλησιαστική Αρχή (βάσει της αρχής, η οποία αποδόθηκε στον Θεόδωρο Βαλσαμώνα

με την πρόσφατη ένταξη στη δικαιοδοσία του πέντε κληρικών από τη Λιθουανία**[20]** και δύο από τη Λευκορωσία: να τους δέχεται χωρίς «απολυτήριο» του επιχωρίου επισκόπου). Είναι προφανές ότι η περίπτωση του Φιλαρέτου Ντενισένκο και του Μακαρίου Μαλέτιτς αιτιολογείται με την πρώτη αρχή, αλλά εν μέρει και με τη δεύτερη. Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως αποφάσισε ότι ειδικά αυτός έχει αποκλειστικό δικαίωμα να χορηγεί αυτοκέφαλο, ενώ ο Φιλάρετος και ο Μακάριος «προΐσταντο» εκείνων των εκκλησιών, οι οποίες επεδίωκαν ενθέρμως το εθνικό αυτοκέφαλο στην Ουκρανία, αν και η κανονική Ουκρανική Ορθόδοξη Εκκλησία του Πατριαρχείου Μόσχας αντί του αυτοκεφάλου συμφώνησε με μια πολύ ευρεία αυτονομία υπό το ωμοφόριο του Πατριάρχη Μόσχας. Και αυτή η αυτονομία, την οποία επί δεκαετίες διέθετε η Ουκρανική Ορθόδοξη Εκκλησία του Πατριαρχείου Μόσχας, ήταν ευρύτερη εκείνων των δικαιωμάτων, που απολαμβάνουν οι Αυτόνομες Εκκλησίες υπό το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως**[21]** ακόμη και η «Αυτοκέφαλη» «Ορθόδοξη Εκκλησία της Ουκρανίας»**[22]**.

Οι συλλογισμοί του αρχιμ. Γρηγορίου Φραγκάκη είναι πολύ χαρακτηριστικοί, αν και εν πολλοίς στερούνται αυτοτέλειας. Έτσι, επαναλαμβάνει σε συντετμημένη μορφή τους συλλογισμούς και τα επιχειρήματα του μητροπολίτη Αγχιάλου Βασιλείου, του μητροπολίτη Σάρδεων Μαξίμου και σειράς άλλων θεολόγων του 19^{ου} – 20^{ού} αι., χωρίς να εισφέρει στην ουσία τίποτε νέο. Ωστόσο στη εργασία παρουσιάζεται μια συγκεκριμένη ιδεολογική κατεύθυνση, δηλαδή η θέση των οπαδών της θεωρίας του πρωτείου τιμής και εξουσίας και επομένως αυτή η εργασία οφείλει να ερευνάται και να εξετάζεται συστηματικά. Εάν ο π. Γρηγόριος (όπως και η παράδοση επί της οποίας βασίζεται) έχει δίκιο, τότε η θεωρία του πρωτείου τιμής και εξουσίας προσλαμβάνει μια επιπρόσθετη αποδεικτική βάση, ενώ εάν δεν έχει δίκιο, τότε η θεωρία του πρωτείου τιμής και εξουσίας οφείλει να υποστεί σοβαρή κριτική και αναθεώρηση.

3. Τα κατά τη εργασία του αρχιμ. Γρηγορίου ιστορικά προηγούμενα του Ουκρανικού ζητήματος

Στην αρχή της εργασίας τους ο συντάκτης προσπαθεί να αναζητήσει τα ιστορικά προηγούμενα παρόμοιας παρεμβάσεως του Φαναρίου. Έτσι, ο π. Γρηγόριος εξετάζει την καταδίκη των Βουλγάρων, οι οποίοι κατηγορήθηκαν για την αίρεση του εθνοφυλετισμού, με την μεταγενέστερη αναγνώρισή τους από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως το 1945. Η Κωνσταντινούπολη αναγνώρισε τις χειροτονίες των Βουλγάρων κληρικών χωρίς να τους αναχειροτονήσει**[23]**, πράγμα, που εκ πρώτης απόψεως ομοιάζει με την επίλυση του θέματος της ιεραρχίας της «Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας». Την ίδια στιγμή υφίσταται μια αυτονόητη διαφορά: οι Βούλγαροι ενσωματώθηκαν στην ίδια τοπική Εκκλησία στην οποία και ανήκαν, ενώ οι εκπρόσωποι της «Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας» άλλαξαν τη δικαιοδοσία τους, γεγονός που περιπλέκει την κατάσταση και απαιτεί άλλες ανάλογες περιπτώσεις με υπερόριο έκκλητο.

Στη συνέχεια εξετάζεται ωσάν να αποτελεί παρόμοια κατάσταση η αποκατάσταση του ευαγούς

κλήρου της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Αλβανίας το 1937 από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, αν και στην πραγματικότητα, όπως επισημάνθηκε στο σύγχρονο σχόλιο των ανώτατων εκκλησιαστικών Αρχών της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Αλβανίας**[24]**, ο ανώτατος κλήρος εκείνης της Εκκλησίας όταν της απονεμήθη το αυτοκέφαλο (στις 12 Απριλίου 1937), απεστάλη από την Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως και δεν αποκαταστάθηκε χωρίς αναχειροτονία, όπως έγραψε ο πατήρ Γρηγόριος. Εν πάση περιπτώσει, η Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας αποτάθηκε για το αυτοκέφαλο στην άμεση ανώτατη αρχή της και υλοποιήθηκε η πράξη αναγνώρισης, που δεν είχε υπερόριο χαρακτήρα.

Για την αναζήτηση παρόμοιας υπερορίου περιπτώσεως ο αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Φραγκάκης στράφηκε στο παράδειγμα της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Σερβίας, της οποίας το αυτοκέφαλο αναγνωρίσθηκε το 1219 από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως χωρίς να υπάρξει συνεννόηση με την Ιερά Αρχιεπισκοπή Αχρίδος. Η Ιερά Αρχιεπισκοπή Αχρίδος εντούτοις για την βυζαντινή εκκλησιαστική διοίκηση και τους κανονολόγους εκείνης και της μεταγενέστερης εποχής δεν αποτελούσε ένα ολοκληρωμένο και ανεξάρτητο εκκλησιαστικό μόρφωμα**[25]**. Στην επιστολή του Αγίου Καλλίστου Κωνσταντινουπόλεως (14^{ος} αι.) στον ευαγή κλήρο και τους μοναχούς της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Τυρνόβου υποδεικνυόταν ότι αρχικά στον Αρχιεπίσκοπο Τυρνόβου και πάσης Βουλγαρίας χορηγήθηκε το δικαίωμα να προσφωνείται Πατριάρχης Τυρνόβου, αλλά χωρίς να συναριθμηθεί στους καταλόγους των άλλων Πατριαρχών**[26]**, και ότι η Εκκλησία έχει το πολίτευμα της Πενταρχίας, το οποίο μετά την απόσχιση της Ρώμης κατέληξε σε Τετραρχία**[27]**. Ως εκ τούτου δεν είναι ορθός ο παραλληλισμός της περιπτώσεως της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αχρίδος και της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας αφενός, και της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Σερβίας και της «Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας» αφετέρου**[28]**. Επίσης, η Ορθόδοξη Εκκλησία της Σερβίας αναγνωρίσθηκε άνευ δισταγμού από όλες τις κατά τόπους Εκκλησίες, δηλαδή στην ουσία συνοδικά, ενώ η «Ορθόδοξη Εκκλησία της Ουκρανίας» αναγνωρίσθηκε μόνον από τις 4 εκ των 15 κατά τόπους Εκκλησιών και αυτό όχι αμέσως. Μεταξύ δε των κατά τόπους Εκκλησιών, οι οποίες δεν αναγνωρίζουν την «Ορθόδοξη Εκκλησία της Ουκρανίας» συγκαταλέγονται οι Εκκλησίες Αντιοχείας και Ιεροσολύμων, που εντάσσονταν στην αρχαία Πενταρχία. Εν τω μεταξύ η κανονικότητα της Ουκρανικής Ορθοδόξου Εκκλησίας του Πατριαρχείου Μόσχας ως μοναδικής γνήσιας Εκκλησίας στην Ουκρανία επιβεβαιωνόταν από όλες τις κατά τόπους Εκκλησίες μέχρι το 2018.

Μετά τα παραδείγματα, που προαναφέρθηκαν, ο αρχιμ. Γρηγόριος Φαγκάκης μεταβαίνει στην αναζήτηση αναλογιών στην πρακτική της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας και παραπέμπει στην απάντηση της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας στην πατριαρχική εγκύκλιο του 1902 περί αποδοχής των εκ λατινισμού προσερχομένων κληρικών στον οικείο αυτών βαθμό, όπως και περί αναγνωρίσεως του βαπτίσματος των Λατίνων και προτεσταντών**[29]**. Αργότερα ο Πατριάρχης Μόσχας Σέργιος Στραγκορόντσκι εξήγησε το νόημα αυτής της κατ' οικονομίαν προσεγγίσεως, όταν το κατ' οικονομίαν ως εξαίρεση δεν καταργεί, αλλά τουναντίον, επιβεβαιώνει την καθολική αρχή της ακρίβειας, δηλαδή της άκρας αυστηρότητας**[30]**. Το παράδειγμα της αποδοχής των ουνιτών από τη Σύνοδο της Λεωπόλεως του 1946**[31]** στον οικείο αυτών βαθμό παρατίθεται με τον ίδιο σκοπό**[32]** και δύναται να σχολιασθεί παρομοίως. Η κατ' οικονομίαν προσέγγιση των ετεροδόξων με εφαρμογή διαφόρων διαβαθμίσεων οικονομίας διατυπώθηκε στο ίδιο το Βυζάντιο: το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι οι τρεις τελετές αποδοχής, που διοργάνωσε ο Άγιος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μεθόδιος έναντι διαφόρων ομάδων αιρετικών**[33]**. Συνεπώς η δυνατότητα εφαρμογής στην Εκκλησία της αρχής της οικονομίας κατ' εξαίρεσιν δεν μπορεί να δικαιολογήσει την άκρα και αδικαιολόγητη οικονομία στην περίπτωση της «Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας».

4. Γενική προσέγγιση του Ουκρανικού εκκλησιαστικού ζητήματος

Μετά από την εν λόγω εκκλησιαστική-κανονική προϊστορία στη εργασία εξετάζεται το Ουκρανικό εκκλησιαστικό ζήτημα, το πλέον επίκαιρο, η μονομερής διευθέτηση του οποίου προκάλεσε ένα πραγματικό σχίσμα εντός της οικουμενικής Ορθοδοξίας. Ας κοιτάξουμε ποιο είναι το γενικό πλαίσιο και το νόημα των συλλογισμών του πατρός Γρηγορίου περί της νομιμότητας της αναγνωρίσεως από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως των χειροτονιών του Φιλαρέτου Ντενισένκο και του Μακαρίου Μαλέτιτς.

Οφείλουμε εξ αρχής να επισημάνουμε ότι η «νομιμότητα» της εν λόγω αποδοχής εγείρει πολλά ερωτήματα θεολογικής, κανονικής και ηθικής φύσεως. Ωστόσο οι οπαδοί της θεωρίας του πρωτείου τιμής και εξουσίας αποδέχονται την προαναφερθείσα νομιμότητα a priori, χωρίς την ελάχιστη αμφιβολία. Έτσι, στην πρόσφατη στρογγυλή τράπεζα της 26ης Απριλίου 2023, που ήταν αφιερωμένη στην παρουσίαση του βιβλίου του Α. Μασσαβέτα «Η Τρίτη Ρώμη: Η Μόσχα και ο θρόνος της Ορθοδοξίας», ο μητροπολίτης Περιστερίου Γρηγόριος Παπαθωμάς ολοκλήρωσε την άκρως αντιρωσική και αντισυνοδική του παρέμβαση ως εξής:

«Αυτός που έχει την αρμοδιότητα να εκχωρήσει το Αυτοκέφαλο από κανονική άποψη ήταν το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Και το εκχώρησε σωστά, από κανονική άποψη είναι εκατό τοις εκατό εγγυημένο»**[34]**.

Παρομοίως και ο ιερομόναχος Νικήτας από την αγιορείτικη μονή του Παντοκράτορος λέγει: «Προνόμια τα οποία είναι η παράδοση, πράξη της Εκκλησίας. Είναι η απόδοση της αυτοκεφαλίας από τον Οικουμενικό Θρόνο»**[35]**.

Ας αναλύσουμε τα ανωτέρω.

5. Η περίπτωση του Φιλαρέτου Ντενισένκο

Ποια είναι η επιχειρηματολογία του πατρός Γρηγορίου Φραγκάκη στην περίπτωση του Φιλαρέτου Ντενισένκο;**[36]**

Εξ αρχής στη εργασία διαλαμβάνεται το κοινώς γνωστό. Κατά την περιγραφή τού πατρός Γρηγορίου ο Φιλάρετος χειροτονήθηκε στις 4 Φεβρουαρίου 1962. Το 1992 καθαιρέθηκε από αρχιεροσύνης εξαιτίας της θέσεώς του στο θέμα του αυτοκεφάλου της Ουκρανική Εκκλησίας και στη συνέχεια το 1997 αφορίσθηκε από την Εκκλησία. Αυτά τα επιτίμια αναγνωρίσθηκαν από την Κωνσταντινούπολη και τις άλλες κατά τόπους Εκκλησίες ως εσωτερικές υποθέσεις της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας. Αργότερα, όμως, ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως αναθεώρησε τη θέση του στο πλαίσιο του δικαιώματος της εκκλήτου, που δήθεν έχει. Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, λοιπόν, στην αρχή συμφώνησε με την απόφαση της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας για το θέμα επιβολής επιτιμίου στον Φιλάρετο Ντενισένκο, στη συνέχεια εξέτασε την έκκλητη προσφυγή του και έλαβε μια διαφορετική απόφαση**[37]**. Αυτή η απόφαση ομοιάζει με δίκαιη, εφόσον θεμελιώνεται επί των «υπερορίων» δικαιωμάτων ή προνομιών, τα οποία αδίκως αποδίδονται στον Οικουμενικό Πατριάρχη**[38]**, καθώς και επί της αρχής της ολοένα και αυξανόμενης οικονομίας, η οποία αρχίζει να καθιερώνεται ως συγκεκριμένος και σημαίνων κανόνας. Στην πατριαρχική επιστολή περί αποκαταστάσεως του Φιλαρέτου Ντενισένκο**[39]** στην εκκλησιαστική κοινωνία με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως λόγος γίνεται και περί των υπερορίων δικαστικών προνομιών, και περί του δικαιώματος ασκήσεως αυτού του είδους οικονομίας, που έχει ο θρόνος Κωνσταντινουπόλεως κατά τη γνώμη των οπαδών του πρωτείου τιμής και εξουσίας. Επίσης αναφερόταν και ότι το φθινόπωρο του 2018 ανακλήθηκε το Γράμμα Έκδόσεως περί ενσωματώσεως της Ιεράς Μητροπόλεως Κιέβου στο Πατριαρχείο Μόσχας**[40]**: με άλλα λόγια η Ιερά Μητρόπολη Κιέβου μετά από διακοπή 300 ετών ωσάν να επανεντάχθηκε στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, μάλιστα τούτο επιτεύχθηκε με μονομερή απόφαση του τελευταίου. Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και ο ιερομόναχος Νικήτας Παντοκρατορινός, ο οποίος προσπαθεί να δικαιολογήσει τον Φιλάρετο Ντενισένκο, ισχυριζόμενος ότι η μόνη ενοχή του ήταν η επιδίωξη του αυτοκεφάλου για την Εκκλησία της Ουκρανίας**[41]**.

Έχοντας ως αφετηρία αυτού του είδους την «ηρωοποίηση» του Φιλαρέτου, όλες οι χειροτονίες, που είχε τελέσει την περίοδο του σχίσματος, αναγνωρίζονται στη εργασία ως νόμιμες, χωρίς να απαιτείται αναχειροτονία**[42]**. Αυτή η απόφαση θεμελιώνεται ειδικότερα επί της επιχειρηματολογίας και του αποδεικτικού υλικού δύο φυλλαδίων: του μητροπολίτη Αγχιάλου Βασιλείου και του αρχιμανδρίτη Ιωάννου Αναστασιάδου**[43]**, καθώς και επί του συγγράμματος του μητροπολίτη Χίου Γρηγορίου (κατά τον 19^{ο} αι.) «Περί Ἑνώσεως τῶν Ἀρμενίων»**[44]**. Οι συντάκτες και των τριών αυτών κειμένων, καθένας με τον τρόπο του, εισηγούνται την αρχή της καθ' υπερβολήν οικονομίας, η οποία, όπως θεωρούν, ισοδυναμεί με τα μέτρα οικονομίας των προγενεστέρων αιώνων, όταν η Εκκλησία θεράπευε τις επιπτώσεις αιρέσεων και σχισμάτων.

Για τους υποστηρικτές της αρχής της καθ' ὑπερβολήν οικονομίας ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο 8^{ος} κανόνας της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου**[45]**, ο οποίος ορίζει την αποδοχή των καθαρών/νοβατιανών**[46]** μόνον μέσω της συγχωρητικής ευχής:

«Περὶ τῶν ὀνομαζόντων μὲν ἑαυτοὺς Καθαρούς ποτε, προσερχομένων δὲ τῇ καθολικῇ καὶ ἀποστολικὴ ἐκκλησία, ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ συνόδῳ, ὥστε χειροθετουμένους αὐτούς, μένειν οὕτως ἐν τῷ κλήρῳ. Πρὸ πάντων δὲ τοῦτο ὁμολογῆσαι αὐτοὺς ἐγγράφως προσήκει, ὅτι συνθήσονται καὶ ἀκολουθήσουσι τοῖς τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας δόγμασι· τοὐτέστι καὶ διγάμοις κοινωνεῖν, καὶ τοῖς ἐν τῷ διωγμῷ παραπεπτωκόσιν, ἐφ' ὧν καὶ χρόνος τέτακται, καὶ

καιρὸς ὥρισται· ὥστε αὐτοὺς ἀκολουθεῖν ἐν πᾶσι τοῖς δόγμασι τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Ἔνθα μὲν οὖν πάντες, εἴτε ἐν κώμαις, εἴτε ἐν πόλεσιν, αὐτοὶ μόνοι εὑρίσκοιντο χειροτονηθέντες, οἱ εὑρισκόμενοι ἐν τῷ κλήρῳ, ἔσονται ἐν τῷ αὐτῷ σχήματι. Εἰ δὲ τοῦ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐπισκόπου, ἢ πρεσβυτέρου ὄντος, προσέρχονταί τινες, πρόδηλον, ὡς ὁ μὲν ἐπίσκοπος τῆς ἐκκλησίας ἕξει τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπισκόπου· ὁ δὲ ὀνομαζόμενος παρὰ τοῖς λεγομένοις Καθαροῖς ἐπίσκοπος, τήν τοῦ πρεσβυτέρου τιμὴν ἕξει· πλὴν εἰ μὴ ἄρα δοκοίη τῷ ἐπισκόπῳ, τῆς τιμῆς τοῦ ὀνόματος αὐτὸν μετέχειν. Εἰ δὲ τοῦτο αὐτῷ μὴ ἀρέσκοι, ἐπινοήσει τόπον ἢ χωρεπισκόπου, ἢ πρεσβυτέρου, ὑπὲρ τοῦ ἐν τῷ κλήρῳ ὅλως δοκεῖν εἶναι· ἵνα μὴ ἐν τῇ πόλει δύο ἐπίσκοποι ὦσιν»**[47]**.

Ωστόσο, πρώτον, οι καθαροί/νοβατιανοί δεν έγιναν αποδεκτοί από έναν εξωτερικό γι' αυτούς θεσμό, που δεν είχε τέτοιο δικαίωμα: αυτή την απόφαση, δηλαδή να γίνουν δεκτοί οι καθαροί/νοβατιανοί μέσω μετανοίας, την έλαβε το πλήρωμα της Εκκλησίας, που εκπροσωπούσε η Οικουμενική Σύνοδος. Εάν τους δεχόταν ένας άλλος θεσμός και όχι εκείνος, που τους είχε αφορίσει, δεν θα ήταν ορθό. Αλλά η Α΄ Οικουμενική Σύνοδος συμπεριέλαβε όλες τις κατά τόπους Εκκλησίες, από τις οποίες προηγουμένως δύνανται να είχαν αποσχισθεί οι καθαροί/νοβατιανοί. Δεύτερον, κατά την ένταξη στην Εκκλησία οι καθαροί/νοβατιανοί έπρεπε να μετανοήσουν. Τρίτον, ο 8ος κανόνας της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου ομιλεί περί της μερικής αποκαταστάσεως των καθαρών/νοβατιανών έναντι της εκκλησιαστικής πραγματικότητας, δηλαδή έναντι της νομίμως χειροτονηθείσης ιεραρχίας. Εν τω μεταξύ στην Ουκρανία, στην περίπτωση της «Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας» οι δύο πρώτοι κομβικοί όροι δεν τηρήθηκαν, ενώ έναντι του τρίτου όρου αυτός ο συσχετισμός δεν εξασφαλίσθηκε, ούτε θα μπορούσε να εξασφαλισθεί, διότι παραλλήλως με την «Ορθόδοξη Εκκλησία της Ουκρανίας» παρέμεινε η πολυπληθέστερη θρησκευτική οργάνωση της χώρας, δηλαδή η κανονική Ουκρανική Ορθόδοξη Εκκλησία του Πατριαρχείου Μόσχας με επικεφαλής τον νόμιμο μητροπολίτη Κιέβου Ονούφριο.

Λοιπόν, αν και ο 8ος κανόνας της Α΄ Οικουμενικής Συνόδους είναι θεμελιώδης για τους υποστηρικτές της θεωρίας του πρωτείου τιμής και εξουσίας, επειδή χορηγεί άδεια για την άσκηση ιδιαίτερης οικονομίας από την Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως, στην πραγματικότητα αποτελεί παράδειγμα μιας νηφάλιας και διακριτικής εκκλησιαστικής οικονομίας βάσει των αρχών της νομιμότητας.

Ο μητροπολίτης Αγχιάλου Βασίλειος με τη σειρά του παρέθεσε το παράδειγμα της άκρας οικονομίας από τα Πρακτικά της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου**[48]**. Ιδιαίτερη προσοχή ο μητροπολίτης Βασίλειος δίδει στο ότι καθ' όλη τη διάρκεια της συζητήσεως: «...δέν ἔγινε ἀπό κανέναν καμία ἔνσταση ἐάν κάποιος εἶχε λάβει τήν χειροτονία ἀπό καθῃρημένο...»**[49]**.

Πράγματι, στην Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο συζητήθηκε το θέμα της αποδοχής άνευ αναχειροτονίας των αιρετικών εικονομάχων, των οποίων η κατ' επανάληψιν χειροτονία αποτελούσε μια επιπρόσθετη ψυχολογική και διοικητική δυσκολία. Ωστόσο, εν προκειμένω τους δεχόταν ο ίδιος θεσμός, ο οποίος και είχε επιβάλει το επιτίμιο. Πολύ περισσότερο, η Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος εκπροσωπούσε όλο το πλήρωμα της Οικουμενικής Εκκλησίας σε αντίθεση με την τοπική Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως, που αφόρισε τους εικονομάχους. Για την επαναφορά στην Εκκλησία απαιτείτο μετάνοια – εν προκειμένω η μετάνοια για την αίρεση – καθώς και ο γενικά ανεπίληπτος

βίος, όπου δεν είχαν θέση κανονικά πλημμελήματα. Δηλαδή τους δέχονταν στον οικείο αυτών βαθμό, εάν δεν υπήρχε άλλο κανονικό κώλυμα, και όχι διαφορετικά.

Στην περίπτωση όμως με τους εκπροσώπους της «Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας» δεν τηρήθηκαν αυτοί οι τρεις όροι.

Σχετικά με τον τρίτο όρο (ηθικού-κανονικού περιεχομένου) στην Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο προέκυψε η κάτωθι συζήτηση:

«Ταράσιος ὁ ἁγιώτατος πατριάρχης εἶπε· Καὶ πάλιν λέγομεν· ἐὰν ἑτέρα κανονικὴ αἰτία ἡ καθαιροῦσα τὸν προσερχόμενον οὐκ ἔστι, δεχθήσεται· πάντως γὰρ χρὴ τὰς κανονικὰς διατάξεις φυλάττεσθαι. Οἱ εὐλαβέστατοι μοναχοὶ εἶπον, ὅτι κατὰ τὰς ἓξ ἁγίας καὶ οἰκουμενικὰς συνόδους δεχόμεθα τοὺς ἐξ αἱρέσεως ἐπιστρέφοντας, μὴ οὔσης τινὸς αἰτίας ἀπηγορευμένης ἐν αὐτοῖς. Οἱ εὐλαβέστατοι μοναχοὶ εἶπον, ὅτι κατὰ τὰς ἓξ ἁγίας καὶ οἰκουμενικὰς συνόδους δεχόμεθα τοὺς ἐξ αἱρέσεως ἐπιστρέφοντας, μὴ οὔσης τινὸς αἰτίας ἀπηγορευμένης ἐν αὐτοῖς»**[50]**.

Ο Πατριάρχης Ταράσιος δεχόταν τους χειροτονηθέντες από τους αιρετικούς, όπως και οι πατέρες της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου κάποτε έναν επίσκοπο, ο οποίος είχε χειροτονηθεί από τον ασεβή Διόσκορο**[51]**. Η εν λόγω χειροτονία αναγνωρίσθηκε ομοφώνως από τους πατέρες της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου**[52]**. Αλλά αυτή η κατ' οικονομίαν επιείκεια δεν ματαίωσε τους ως άνω τρεις όρους:

1. Δέχεται ο ίδιος θεσμός.

2. Μετάνοια για την αίρεση.

3. Ανεπίληπτος βίος.

Στη διατριβή του σύγχρονου Έλληνα ερευνητή Β. Τουλουμτσή**[53]**, ο οποίος διάκειται πολύ κριτικά έναντι των ουκρανικών σχισμάτων**[54]**, έχουν διατυπωθεί σαφέστατα θεολογικά-ιεροκανονικά κριτήρια, τα οποία ως γνώμονά τους είχαν οι πατέρες της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου κατά τη λήψη των σχετικών κατ' οικονομίαν αποφάσεων.

Η παραπομπή στην Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο αναφέρεται με τη στενή έννοια στην αποκατάσταση των αιρετικών στους κόλπους της Εκκλησίας. Πολύ περισσότερο δύναται να γίνουν αποδεκτοί οι σχισματικοί και κατ' αναλογίαν**[55]** οι χειροτονίες των σχισματικών. Αυτή είναι η λογική των οπαδών της θεωρίας του πρωτείου τιμής και εξουσίας.

Αυτή η αναλογία όμως έναντι των σχισματικών ισχύει με τους ίδιους ως άνω τρεις όρους – σε περίπτωση μετανοίας και διορθώσεως των αιρετικών ή σχισματικών. Στην περίπτωση της «Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας» αυτοί οι τρεις όροι δεν τηρήθηκαν, διότι η αποδεχόμενη πλευρά (το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως) απέδωσε η ίδια στον εαυτό της τον ρόλο του θεσμού αποδοχής (δυνάμει του δηλωθέντος δικαιώματος εκκλήτου), αλλά έχοντας διαφορετική άποψη σχετικά με το πολίτευμα της Εκκλησίας, συντάχθηκε με το πλευρό όχι της κανονικής Ουκρανικής Ορθοδόξου Εκκλησίας του Πατριαρχείου Μόσχας, αλλά των αντιπάλων της, των σχισματικών. Με άλλα λόγια όσοι απευθύνθηκαν στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως όχι μόνον δεν μετανόησαν για το σχίσμα, αλλά τουναντίον ήταν υπερήφανοι για την επιδίωξη της χειραφέτησής τους, όπου και βρήκαν πλήρη υποστήριξη εκ μέρους του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Οι περαιτέρω σφραγίσεις ναών και μονών της κανονικής Ουκρανικής Ορθοδόξου Εκκλησίας στην Ουκρανία, οι βίαιες αρπαγές ναών της ίδιας Εκκλησίας**[56]** και άλλες βιαιότητες, που ουδόλως σχολιάζονται ούτε από τους εκπροσώπους της «Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας», αλλά ούτε και από τους εκπροσώπους του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, κατέστησαν η καλύτερη απόδειξη αυτής της αμετανόητης στάσεως των σχισματικών, που υποστηρίχθηκε και δικαιολογήθηκε από εκείνους, οι οποίοι αυτοδιορίσθηκαν αμερόληπτοι και αδιάφθοροι δικαστές κατά τον ορισμό του αυθεντικού δικαστηρίου. Ο ανεπίληπτος βίος είναι άκρως σημαντικό ζήτημα, το οποίο παραμερίζουν όσοι οικειοποιούνται τον ρόλο των δικαστών, ως μη γνωρίζοντες, μη κατανοούντες και εθελοτυφλούντες...

Μάλιστα, το σχίσμα δεν είναι λιγότερο τρομερό φαινόμενο από την αίρεση, πράγμα που επιβεβαιώνεται από τον 1^{ο} κανόνα (τμήμα της επιστολής υπ' αριθμ. 188) του Μεγάλου Βασιλείου**[57]** και την περαιτέρω παράδοση της ερμηνείας αυτού του κανόνα στο Βυζάντιο και τον μεταβυζαντινό χώρο. Έτσι, σύμφωνα με τον Όσιο Νίκωνα τον Μαυροβούνιο, το σχίσμα και η αίρεση είναι διαφορετικά στάδια της ίδιας νόσου, που μετεξελίσσεται από το σχήμα προς το σχίσμα, την παρασυναγωγή και την αίρεση**[58]**. Ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος Νοταράς κατέδειξε πόσο επικίνδυνο είναι το σχίσμα, το οποίο σε περίπτωση μη θεραπείας τείνει να γίνει αίρεση –«...τὸ δὲ Σχίσμα κακῶς διαμένον, γίνεται Αἵρεσις, ἢ καταφέρεται εἰς Αἵρεσιν» **[59]** – και εισήγαγε ένα νέο όρο «σχισματοαιρετικοί»**[60]**, που υποδεικνύει έναν μεγαλύτερο βαθμό αποστάσεως από ό,τι το σχίσμα εξαιτίας της απλής διαφωνίας με τις εκκλησιαστικές Αρχές για τυπικούς λόγους.

6. Η «μυστικωτέρα χειροτονία»: χειροτονία ή χειροθεσία;

Τέλος, ο πατήρ Γρηγόριος Φραγκάκης ακολουθώντας τον μητροπολίτη Αγχιάλου Βασίλειο και για να δικαιολογήσει την αποκατάσταση του Φιλαρέτου Ντενισένκο και των οπαδών του παραθέτει τη μυστηριώδη έκφραση περί της μυστικωτέρας χειροτονίας, που θα έπρεπε να εφαρμοστεί ως προς τους οπαδούς του Μελιτιανού σχίσματος**[61]**, οι οποίοι είχαν χειροτονηθεί από τον επίσκοπο Λυκοπόλεως Μελίτιο την περίοδο, που ευρισκόταν σε σχίσμα. Ο μητροπολίτης Αγχιάλου Βασίλειος

ερμηνεύει το εν λόγω (που εσφαλμένως κατανοεί μόνο ως λεγόμενα του Αγίου Θεοδωρήτου**[62]**) υπό την έννοια ότι υπό τη «μυστικωτέρα χειροτονία» δεν υπονοείται μια νέα χειροτονία**[63]**.

Κατά την ανάγνωση τής υπό παράθεση φράσεως μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο – σύμφωνα με το πρωτότυπο κείμενο της επιστολής των πατέρων της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου στους Αιγυπτίους**[64]**, – διαμορφώνεται η ακόλουθη εικόνα. Ο Μελίτιος αποκαταστάθηκε εκκλησιαστικά και ανέλαβε τον θρόνο Λυκοπόλεως, αλλά άνευ του δικαιώματος χειροτονίας κληρικών. Επίσης, και οι οπαδοί του, οι οποίοι χειροτονήθηκαν «μυστικωτέρᾳ χειροτονίᾳ», είχαν δικαίωμα να λειτουργούν, να συλλειτουργούν ή απλώς να προσεύχονται, αλλά δεν είχαν δικαίωμα να προτείνουν υποψηφίους τους για την εκκλησιαστική διακονία: έτσι οι μελιτιανοί επίσκοποι αποκαταστάθηκαν στον οικείο αυτών βαθμό, αλλά «…άνευ δικαιώματος να ποιμαίνουν τους θρόνους αυτών, εάν εκείνοι ήταν κατειλημμένοι από ορθοδόξους επισκόπους»**[65]**. Αυτή η έλλειψη δικαιωμάτων στους αποκατασταθέντες μελιτιανούς επισκόπους γίνεται πολύ ορατή σε σύγκριση με εκείνους, οι οποίοι στο παρελθόν δεν αναμείχθηκαν σε κανένα σχίσμα και μπορούσαν ανενόχλητοι να προωθούν τους υποψηφίους τους**[66]**. Ο Θεόδωρος Αναγνώστης παραθέτει αυτό τον ορισμό των πατέρων της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου άκρως λακωνικά: όλοι οι χειροτονηθέντες από τον επίσκοπο Μελίτιο «μυστικωτέρᾳ χειροτονίᾳ βεβαιωθέντες», έπρεπε να υποταχθούν σε όσους χειροτόνησε ο επίσκοπος Αλέξανδρος**[67]**.

Αργότερα, ο παρών ορισμός της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου αποδιδόταν ακόμη πιο λακωνικά, όταν η υπόδειξη στη «μυστικωτέρα χειροτονία» δεν συνοδευόταν από καμία περαιτέρω διευκρίνιση**[68]**. Ο Σωζομενός αντί της μυστικωτέρας χειροτονίας χρησιμοποιεί το ρήμα «ἐπιχειροτονέω»**[69]** (επαναχειροτονώ)**[70]**.

Συνεπώς όλα τα παρατεθέντα παραδείγματα οικονομίας – επιείκειας κατά την αποδοχή αιρετικών και χειροτονηθέντων από εκείνους – δεν έχουν άμεση αναλογία με την υπερόρια αποδοχή των σχισματικών, συμπεριλαμβανομένων των χειροτονηθέντων από αυτούς άνευ αναχειροτονίας. Το δήθεν πλέον λαμπρό προηγούμενο, η περίπτωση με την αποδοχή των εκπροσώπων του Μελιτιανού σχίσματος, δεν αποδεικνύει στην πραγματικότητα τίποτε, ενώ οι ίδιοι οι περιορισμοί, που επιβλήθηκαν στους οπαδούς του Μελιτίου, υποδεικνύουν ότι η Εκκλησία μαζί με την αρχή της οικονομίας, συνέχισε να εφαρμόζει και την αρχή της ακρίβειας με αυστηρότητα και ευθυκρισία.

7. Η περίπτωση του Μακαρίου Μαλέτιτς

Ο αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Φραγκάκης υποδεικνύει το κοινώς γνωστό γεγονός της χειροτονίας του μητροπολίτη Μακαρίου Μαλέτιτς και προσπαθεί να το θεμελιώσει θετικά, παρά την αρκετά τεκμηριωμένη κριτική, που άσκησε νωρίτερα ο πρωτοπρεσβύτερος Αναστάσιος Γκοτσόπουλος**[71]**.

Στις 3 Νοεμβρίου 1996 ο Μακάριος Μαλέτιτς «χειροτονήθηκε» «επίσκοπος» από τον λεγόμενο πατριάρχη της Ουκρανικής Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας Δημήτριο Γιαρέμα και τους υπό τη δικαιοδοσία του «ιεράρχες», τον «αρχιεπίσκοπο» Ίγκορ Ισιτσένκο και τον «επίσκοπο» Κρεμενέτς Μεθόδιο Κουντριακόφ.

Ωστόσο, και οι τρεις ως άνω «ιεράρχες» χειροτονήθηκαν από έναν απατεώνα και απόλυτο τυχοδιώκτη, τον δόλιο άνθρωπο Βίκτωρα/Βικέντιο Τσεκάλιν και μόνον ένας, ο Μεθόδιος Κουντριακόφ χειροτονήθηκε από τον μελλοντικό «πατριάρχη» του «Πατριαρχείου Κιέβου» Βλαδίμηρο Ρομανιούκ, ο οποίος στον καιρό του χειροτονήθηκε από τον Βικέντιο Τσεκάλιν και αναχειροτονήθηκε από τον Φιλάρετο Ντενισένκο**[72]**. Η εν λόγω εικόνα στην ουσία επιβεβαιώνεται από τους πίνακες χειροτονιών, οι οποίες παρατίθενται στη εργασία του αρχιμανδρίτη Γρηγορίου Φραγκάκη, από όπου λείπει το όνομα του Βικεντίου Τσεκάλιν (sic!), αλλά με απόλυτη ακρίβεια υπονοείται στη συγκεκριμένη θέση.

Στην αρχή του εν λόγω πίνακα ορθώνεται το «δένδρο» των χειροτονιών ως εξής:

· ο Φιλάρετος Ντενισένκο (4.02.1962)

· ο Ιωάννης Μποντναρτσούκ (23.10.1977)

· ο Βασίλειος Μποντναρτσούκ (31.03.1990)

Από τον Φιλάρετο Ντενισένκο στον Ιωάννη Μποντναρτσούκ οδηγεί ένα βελάκι, όπως και από τον Ιωάννη Μποντναρτσούκ στον μικρότερο κατά σάρκα αδελφό του Βασίλειο Μποντναρτσούκ. Στη συνέχεια στο σχήμα αυτό παντού χρησιμοποιούνται δύο (ή περισσότερα) βελάκια, που οδηγούν στο ένα ή το άλλο πρόσωπο. Στη γλώσσα του εκκλησιαστικού κανονικού δικαίου ένα βέλος δηλώνει τη χειροτονία από ένα πρόσωπο. Όμως, στην πραγματικότητα και ο Ιωάννης Μποντναρτσούκ, και ο Βασίλειος Μποντναρτσούκ χειροτονήθηκαν από περισσότερα του ενός πρόσωπα. Γιατί θα έπρεπε να αποκρυφθεί τούτο; Στη χειροτονία του Βασιλείου Μποντναρτσούκ, εκτός του μεγαλύτερου αδελφού του Ιωάννη Μποντναρτσούκ συμμετείχε και ο Βικέντιος Τσεκάλιν, κάτι που άριστα γνώριζε ο πατήρ Γρηγόριος Φραγκάκης. Όμως η εν λόγω συμμετοχή εξαλείφθηκε σκοπίμως από τις σελίδες της εργασίας, λείπει από τα σχετικά σχήματα. Στη χειροτονία του Ιωάννη Μποντναρτσούκ**[73]**, εκτός του μητροπολίτη Κιέβου και Γαλικίας Φιλαρέτου συμμετείχαν ο μητροπολίτης Λεωπόλεως και Τερνουπόλεως Νικόλαος Γιούρικ, ο αρχιεπίσκοπος Συμφερουπόλεως και Κριμαίας Λεόντιος Γκουντίμοφ και οι επίσκοποι Μουκάτσεφ και Ούζγκοροντ Σάββας Μπαμπινέτς και ο Κιροβογκράντ και Νικολάγεφ Σεβαστιανός Πιλιπτσούκ. Όμως, το ένα βελάκι αντί των αυτονόητων πέντε επίσης αποτελεί έναν ιδιόμορφο τρόπο να αποκρυφθεί η συμμετοχή του Βικεντίου Τσεκάλιν, καθότι οι δύο μονοπρόσωπες χειροτονίες μπορούν να προσλάβουν έναν εικονικό χαρακτήρα νομοτέλειας.

Έτσι λοιπόν, ισχύει ακόμη η παρατήρηση του αντικειμενικού επί του θέματος ερευνητή πρωθιερέα Ροστισλάφ Γιαρέμα: «Επομένως, εκ των τριών σχισματικών ιεραρχών, οι οποίοι "χειροτόνησαν" τον Μακάριο Μαλέτιτς, ο ένας είχε "διαδοχή" από τον καθηρημένο Φιλάρετο Ντενισένκο, ενώ οι έτεροι δύο δεν είχαν άλλες "χειροτονίες", εκτός από εκείνες του Τσεκάλιν».

Ποιος είναι ο προγενέστερος όλων και εν μέρει αποσιωπούμενος κρίκος αυτής της εσφαλμένης και ψευδούς αλυσίδας; Τον Απρίλιο-Μάιο του 1990 στον ναό των Αγίων Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανού στο χωριό Μιχαϊλέβιτσι, της αρχιερατικής περιφέρειας Ντρογκόμπιτσι στην εκκλησιαστική επαρχία Λεωπόλεως**[74]**, ο πρώην επίσκοπος της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας Ιωάννης Μποντναρτσούκ από κοινού με τον αυτόκλητο «επίσκοπο της Εκκλησίας των Κατακομβών» Βικέντιο Τσεκάλιν χειροτόνησαν τους πρώτους «ιεράρχες της Ουκρανικής Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας», τον Βασίλειο Μποντναρτσούκ**[75]** (αυτάδελφο του Ιωάννη Μποντναρτσούκ) και με τη συμμετοχή πλέον του Βασιλείου Μποντναρτσούκ τον Ανδρέα Αμπραμτσούκ. Η συμμετοχή του τρίτου, περισσότερο (ως μέλος της ιεραρχίας της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας) ή λιγότερο (ως μέλος της Εκκλησίας Κατακομβών) νόμιμου ιεράρχη στην πρώτη χειροτονία, επινοήθηκε εκ των υστέρων από τον Ιωάννη Μποντναρτσούκ**[76]**, προκειμένου να συγκαλύψει τον ρόλο του Βικεντίου Τσεκάλιν, του πλέον τυχοδιωκτικού και απαράδεκτου προσώπου. Πολύ περισσότερο, πλαστογραφήθηκε η υπογραφή του επισκόπου Βαρλαάμ Ιλιούσενκο στο «χειροτονητήριο», το πιστοποιητικό της πρώτης χειροτονίας με συμμετοχή του Τσεκάλιν**[77]**. Στη εργασία του πατρός Γρηγορίου δεν αναφέρεται η συμμετοχή του επισκόπου Βαρλαάμ.

Τώρα πρέπει να διευκρινίσουμε πώς έβλεπε τον Βικέντιο Τσεκάλιν ο αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Φραγκάκης και ποιος ήταν ο Βικέντιος Τσεκάλιν στην πραγματικότητα.

Ο πατήρ Γρηγόριος γράφει: «Στίς δύο πρῶτες χειροτονίες, τοῦ Βασιλείου Μποντναρτσούκ (ἀδελφοῦ τοῦ Ἰωάννη) καί τοῦ Ἀνδρέα Ἀμπραμτσούκ, ἔλαβε μέρος καί ὁ Βικέντιος Τσεκάλιν, ἐμφανιζόμενος ὡς ἐπίσκοπος τῆς Γιάσναγια Πολιάνα. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Ἰωάννης Μποντναρτσούκ εἶχε πιστέψει ὅτι ὄντως ὁ Τσεκάλιν εἶχε χειροτονηθῇ ἐπίσκοπος τό 1986 ἀπό ἐπισκόπους τῆς Ὑπερόριας Ρωσσικῆς Ἐκκλησίας (ROCOR). Δέν ὑπάρχει λόγος νά ἀσχοληθοῦμε μέ τήν ὑποτιθέμενη ἀρχιερωσύνη τοῦ Τσεκάλιν. Ὅμως θά ἐξετάσουμε τό προβαλλόμενο ἀπό κάποιους ἐνδεχόμενο ὅτι ὁ Τσεκάλιν προεξῆρχε στήν πρώτη χειροτονία**[78]**, δηλαδή τοῦ Βασιλείου Μποντναρτσούκ, καί ὅτι ἐκεῖνος ἔθεσε τήν χεῖρα στήν κεφαλή τοῦ χειροτονουμένου. Αὐτό τό ἐνδεχόμενο ἀποκλείεται γιά ἀρκετούς πολύ σοβαρούς λόγους...».**[79]** Και στη συνέχεια σε αυτούς τους σοβαρούς λόγους συγκαταλέγει: το αξίωμα του αρχιεπισκόπου, που παραχωρήθηκε στον Ιωάννη Μποντναρτσούκ από τον μητροπολίτη Μστισλάφ Σκρίπνικ, ο οποίος διέμενε στις ΗΠΑ και ήταν επικεφαλής της Ουκρανικής Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας από τις 30 Οκτωβρίου 1989), τα πρεσβεία χειροτονίας του Ιωάννη Μποντναρτσούκ έναντι του Τσεκάλιν (1977 έναντι 1986) και τους συγγενικούς δεσμούς του Ιωάννη Μποντναρτσούκ με τον κατά σάρκα αδελφό του Βασίλειο**[80]**.

Το συμπέρασμα, στο οποίο καταλήγει ο πατήρ Γρηγόριος, είναι παραδόξως απλό και απρόσμενο:

«Ἄρα, μποροῦμε νά λάβουμε ὡς δεδομένο, ἀνεξαρτήτως τοῦ Τσεκάλιν, ὅτι ἡ κρίσι μας πρέπει νά εἶναι στήν χειροτονία τοῦ Βασιλείου καί νά τήν ἐξετάσουμε ὑπό τό πρίσμα τῆς χειροτονίας Ἐπισκόπου ἀπό ἕναν Ἐπίσκοπο»**[81]**.

Εντελώς απρόσμενη είναι η τοποθέτηση εκτός πλαισίου ενός προσώπου, του οποίου το επίμαχο και διφορούμενο του χαρακτήρα του ήταν άριστα κατανοητό στον συντάκτη της εργασίας: προηγουμένως ο ίδιος παρέθεσε την από 22ας Νοεμβρίου 1990 επιστολή του Πατριάρχη Μόσχας και Πασών των Ρωσσιών Αλεξίου Β΄ στον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Δημήτριο, όπου αναφερόταν ότι ο κληρικός της επαρχίας Τούλας Βίκτωρ Τσεκάλιν απώλεσε ακόμη και το διακονικό του αξίωμα**[82]**.

Στο αναλυτικότερο όλων και επιστημονικώς τεκμηριωμένο άρθρο-εισήγηση περί του προσώπου του Βίκτωρα/Βικεντίου Τσεκάλιν από τον Σ. Σουμίλο**[83]**, που εκπονήθηκε με ευλογία του μητροπολίτη Διοκλείας Κάλλιστο Γουέαρ και απεστάλη στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, εκθέτονται αδιαμφισβήτητα στοιχεία, που αποκλείουν οποιοδήποτε βαθμό πραγματικότητας τής εις επίσκοπο χειροτονίας του Βίκτωρα/Βικεντίου Τσεκάλιν το 1986.

Το άρθρο κατέδειξε ότι η αυτομαρτυρία του Βίκτωρα Τσεκάλιν ως προς το ότι «…τον Μάιο-Ιούνιο 1982 στη Λαύρα της Αγίας Τριάδος και του Αγίου Σεργίου "εκάρη μοναχός μετονομασθείς σε Βικέντιο και χειροτονήθηκε ιερομόναχος από τον αρχιεπίσκοπο Σέργιο Γκολουμπτσόφ, ο οποίος εφησύχαζε στη Λαύρα"**[84]**», δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, ούτε στις ιδιαιτερότητες του προσωπικού βίου του αρχιεπισκόπου Σεργίου Γκολουμπτσόφ, ούτε στην πρακτική μοναχικής κουράς της Λαύρας της Αγίας Τριάδος και του Αγίου Σεργίου.

Μια άλλη αυτομαρτυρία του Τσεκάλιν για την προαγωγή του σε αρχιμανδρίτη και επίσκοπο τον Ιούνιο του 1986 από τον «επίσκοπο Βλαδίμηρο Αμπράμοφ της Εκκλησίας των Κατακομβών και τον μητροπολίτη Αλέξιο Κονοπλιόφ του Πατριαρχείου Μόσχας»**[85]**, στην οποία προέβη τον Δεκέμβριο 1989 – Ιανουάριο 1990, απορρίφθηκε από την Ιερά Σύνοδο της Υπερορίου Ρωσικής Εκκλησίας ως ψευδής και μη ανταποκρινόμενη στην πραγματικότητα**[86]**. Και οι δύο αυτοί ιεράρχες είχαν κοιμηθεί πριν το 1989–1990, πράγμα που επέτρεψε στον Τσεκάλιν να εκθέτει ανενόχλητος την παραποιημένη εκδοχή**[87]**.

Γενικά, μπορούμε να επισημάνουμε ότι καμία μαρτυρία δεν υφίσταται περί της εις επίσκοπο χειροτονίας, εκτός όσων ομολογεί pro domo sua ο ίδιος ο Βικέντιος Τσεκάλιν. Στο δικαστήριο η μαρτυρία ενός ανθρώπου θεωρείται άκυρη. Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως παρ' όλ' αυτά αντιμετώπισε την παρούσα κατάσταση με επιείκεια, χωρίς να έχει κανένα δικαίωμα, ούτε ηθικό κύρος να συγκαλύπτει την παρανομία ή να εμφανίζεται ως ηθικός αυτουργός αυτής.

Την ίδια στιγμή η περίοδος της ψευδο-«αρχιεροσύνης» του Βικεντίου Τσεκάλιν συνοδεύθηκε από ανήθικες πράξεις. Τον Σεπτέμβριο του 1986 συνελήφθη και καταδικάσθηκε βάσει του άρθρου 120 του Ποινικού Κώδικα της Ρωσικής Σοβιετικής Ομοσπονδιακής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας («σεξουαλική κακοποίηση ανηλίκων») σε τριάμισι χρόνια καταναγκαστικών έργων στην περιφέρεια της Καλούγκας**[88]**. Τον Δεκέμβριο του 1987 αποφυλακίσθηκε πρόωρα, αλλά ταυτοχρόνως συνέχισε την αμαρτωλή του ζωή υπό την κάλυψη της νομιμότητας. Δηλαδή, υιοθέτησε τον πρώην μαθητή του, αφού παντρεύθηκε τη μητέρα του, η οποία σύντομα πέθανε**[89]**. Ως εκ τούτου στις 15 Μαΐου 1988 ο Βίκτωρ Τσεκάλιν καθαιρέθηκε του διακονικού αξιώματος για διγαμία, γεγονός για το οποίο ενημέρωσε τον Πατριάρχη Δημήτριο και ο Πατριάρχης Ποιμήν**[90]**.

Η περαιτέρω πορεία του Βίκτωρα/Βικεντίου Τσεκάλιν δεν είναι του παρόντος. Μπορούμε εν γένει να διαπιστώσουμε ότι δεν ήταν άξιος αρχιεροσύνης ή ακόμη και ιεροσύνης ούτε μέχρι την από κοινού με τον Μποντναρτσούκ χειροτονία, αλλά ούτε και μετά. Αργότερα κάποιο διάστημα διατέλεσε ρωμαιοκαθολικός επίσκοπος, ανερυθριάστως αλλάζοντας σαν γάντια τις δικαιοδοσίες...**[91]**

Στις 16 Δεκεμβρίου 2022 είδε το φως της δημοσιότητας η τηλεοπτική συνέντευξη του Βικεντίου Τσεκάλιν**[92]**, ο οποίος αφέθηκε ελεύθερος από τη φυλακή της Αυστραλίας μετά από τετραετή φυλάκιση με κατηγορίες για απάτη και πλαστογραφία**[93]**. Σε αυτή την τηλεοπτική συνέντευξη αναιδώς δήλωσε ότι ως επίσκοπος απέσπασε από τη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία πλήθη πιστών και υπεξαίρεσε «εκατομμύρια ρούβλια». Αυτός ο απολύτως αυθάδης υπεροπτικός άνθρωπος για πολλοστή φορά έδειξε τον υπερβολικό του οπορτουνισμό και κυνισμό έναντι της Εκκλησίας και της αλήθειας.

Λοιπόν, είναι προφανές ότι:

1. Ο Βικέντιος Τσεκάλιν ήταν απατεώνας και ανέντιμος άνθρωπος όχι μόνον μετά την εμπλοκή του στη δημιουργία της Ουκρανικής Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας, αλλά και πριν.

2. Δεν ήταν επίσκοπος, αλλά ούτε καν κληρικός το 1990.

3. Για ηθικούς και ιεροκανονικούς λόγους καθαιρέθηκε από ιεροσύνης από τη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία και όχι μόνον δεν μπορούσε να μεταδώσει χάρη κατά τη χειροτονία, αλλά μόνο με τη συμμετοχή του κατήργησε την επενέργεια μέσω του Ιωάννη Μποντναρτσούκ της χάριτος, η οποία είχε έτσι και αλλιώς ήδη αποδυναμωθεί από την αργία που είχε επιβληθεί στον τελευταίο ως επίσκοπο.

4. Τόσο οι αντίπαλοι, όσο και οι υποστηρικτές της Ουκρανικής Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας αναγνωρίζουν τον κορυφαίο ρόλο του Βικεντίου Τσεκάλιν (ανεξαρτήτως του γεγονότος εάν προΐστατο της πρώτης χειροτονίας ή ήταν δεύτερος).

5. Η τοποθέτηση ενός αμαρτωλού εκτός πλαισίου δεν μπορεί αυτομάτως να καθαρίσει εκείνη την ψευδοϊεραρχία, στις καταβολές της οποίας βρέθηκε. Στην εκκλησιαστική ιστορία δεν υπήρξαν, ούτε μπορούν να υπάρξουν αυθεντικές θετικές παρόμοιες με αυτή την κατάσταση, διότι ο Βικέντιος Τσεκάλιν ουδέποτε μετανόησε για τίποτε και κατ' αυτόν τον τρόπο αποτελεί ένα «λαμπρότατο» παράδειγμα αμετανόητου αμαρτωλού, ψεύτη, καταστροφέα της Εκκλησίας και των θεμελίων αυτής έξωθεν και έσωθεν.

Για να δικαιολογήσει το δόγμα του, που εγκρίνει απολύτως κατηγορηματικά τις ενέργειες του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ο αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Φραγκάκης τεκμηριώνει τη δυνατότητα χειροτονίας από έναν επίσκοπο και ειδικά από τον Ιωάννη Μποντναρτσούκ χωρίς τον Βικέντιο Τσεκάλιν. Ας μείνουμε στη νομιμότητα της χειροτονίας του ίδιου του Ιωάννη Μποντναρτσούκ.

8. Οι πρώτες χειροτονίες στη νεότερη ιστορία της Ουκρανικής Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας

Η κρίσιμη καμπή στην αρχιερατεία του Ιωάννη Μποντναρτσούκ επήλθε το 1989, όταν στις 13 Σεπτεμβρίου για λόγους υγείας παύθηκε από τη διαποίμανση της εκκλησιαστικής επαρχίας Ζιτόμιρ και Όβρουτς. Ένα μήνα μετά, στις 16 Οκτωβρίου 1989, προσχώρησε στην ομάδα των σχισματικών από την Ουκρανική Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία και στις 20 Οκτωβρίου αυτοανακηρύχθηκε πρωθιεράρχης της. Ωστόσο σύντομα ο επίσκοπος Ιωάννης αναγκάσθηκε να αναγνωρίσει το πρωτείο στην Ουκρανική Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία του ευρισκομένου στις ΗΠΑ Μστισλάφ Σκρίπνικ, ο οποίος στα τέλη Οκτωβρίου τον προήγαγε στον βαθμό του αρχιεπισκόπου, αναθέτοντάς του τη διαποίμανση της Ουκρανικής Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας**[94]**. Εξαιτίας αυτών των πρόδηλων αντικανονικών πράξεων ο Ιωάννης Μποντναρτσούκ καθαιρέθηκε από αρχιεροσύνης**[95]** από τη συνεδρία της Ιεράς Συνόδου της Ιεραρχίας της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας, που συνήλθε στις 13 Νοεμβρίου 1989**[96]**. Είναι προφανώς ότι η κανονικότητα αποδόθηκε στον Ιωάννη Μποντναρτσούκ επειδή μετά την επιβολή επιτιμίου έγινε δεκτός σε κοινωνία με τον Μστισλάφ Σκρίπνικ**[97]**, 14 ημέρες πριν την καθαίρεσή του από τη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία.

Οι οπαδοί της θεωρίας του πρωτείου τιμής και εξουσίας θεωρούν αυτή τη νέα κανονικότητα μέσω του Μστισλάφ Σκρίπνικ αποδεδειγμένη και νόμιμη, αλλά ποια είναι η πραγματική κατάσταση των πραγμάτων;

Ο Μστισλάφ Σκρίπνικ († 1993) το 1942 χειροτονήθηκε σε όλους τους βαθμούς ιεροσύνης μέχρι του

επισκοπικού (χειροτονήθηκε στις 14 Μαΐου 1942 ως επίσκοπος Περεγιασλάβ) στην Ουκρανική Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία, που δημιουργήθηκε αντικανονικά παρασυρμένη από το κύμα του αυτονομιστικού κινήματος μετά το 1917 και ακόμη πιο αντικανονικά επανασυστάθηκε το 1942 στο Κυβερνείο της Ουκρανίας υπό την προστασία της ναζιστικής Γερμανίας**[98]**.

Στη χειροτονία του Μστισλάφ Σκρίπνικ συμμετείχαν οι επίσκοποι Ίγκορ Γκουμπά και Νικάνωρ Αμπραμόβιτς. Ο πρώτος εξ αυτών, πρεσβύτερος της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Πολωνίας, ο οποίος χήρευσε, στις 8 Φεβρουαρίου 1942 εκάρη μοναχός και στις 10 Φεβρουαρίου του ιδίου έτους χειροτονήθηκε επίσκοπος Ουμάν της νεοσύστατης Ουκρανικής Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας από τους αρχιεπισκόπους Πολύκαρπο Σικόρσκι και Αλέξανδρο Ινοζέμτσεφ, καθώς και από τους επισκόπους Μπρεστ Γεώργιο Κορενίστοφ**[99]** και Τσιγκιρίν Νικάνωρα Αμπραμόβιτς, ο οποίος την παραμονή ο ίδιος είχε χειροτονηθεί επίσκοπος Τσιγκιρίν από τους τρεις του προαναφερθέντος καταλόγου αρχιεπισκόπους της ίδιας εκκλησιαστικής δομής.

Ο Πολύκαρπος Σικόρσκι**[100]** (επίσκοπος Λουτζικού από το 1932 στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Πολωνίας, χειροτονήθηκε από τον μητροπολίτη Διονύσιο Βαλεντίνσκι**[101]** και το 1940 εντάχθηκε στο Πατριαρχείο Μόσχας ως επίσκοπος Βλαντίμιρ επί του Βολίν, όμως στις αρχές του 1942 αυθαιρέτως αποχώρησε από αυτό και ανασύστησε την Ουκρανική Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία**[102]**. Με την από 28 Μαρτίου 1942 και υπ' αριθμ.12 απόφαση επί δικαστικής διώξεώς του ως προδότη της Πατρίδας τού επιβλήθηκε το επιτίμιο αργίας από το Πατριαρχείο Μόσχας**[103]** και σύντομα καθαιρέθηκε από αρχιεροσύνης**[104]**. Είναι αλήθεια ότι προήχθη στον βαθμό του αρχιεπισκόπου από τον μητροπολίτη Διονύσιο Βαλεντίνσκι, ωστόσο ο μητροπολίτης Διονύσιος δεν είχε σχετική αρμοδιότητα, όμως περί αυτού θα λεχθεί λίγο παρακάτω.

Ο Αλέξανδρος Ινοζέμτσεφ**[105]**, επίσκοπος από τον Μάιο του 1922, από το 1922 έως 1939 επίσκοπος και αργότερα αρχιεπίσκοπος της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Πολωνίας. Το Νοέμβριο του 1939, μετά την ενσωμάτωση της εκκλησιαστικής του επαρχίας στην ΕΣΣΔ, εντάχθηκε στην αντικανονική Ιερά Σύνοδο της Ορθοδόξου Εκκλησίας εντός των ορίων της Δυτικής Ουκρανίας και της Δυτικής Λευκορωσίας. Μετά την ένταξη της Συνόδου στο Πατριαρχείο Μόσχας το 1940 κατατάχθηκε στον αριθμό εφησυχαζόντων ιεραρχών**[106]** και τη στιγμή της συμμετοχής του στη δημιουργία της Ουκρανικής Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας ευρισκόταν εκτός υπηρεσίας**[107]**. Το 1942 ήταν μητροπολίτης της Ουκρανικής Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας**[108]**.

Ως αποδεικνύεται ο Μστισλάφ Σκρίπνικ χειροτονήθηκε από εκείνους τους ιεράρχες των οποίων η χειροτονία ανάγεται στους ιεράρχες, οι οποίοι αποσχίσθηκαν από τις Εκκλησίες Ρωσίας και Πολωνίας και αντικανονικώς επανασύστησαν τη σχισματική εκκλησιαστική ομάδα για την Ουκρανία, είτε έλαβαν ενεργό μέρος σε αυτή και όχι κάτι περισσότερο τούτου. Λόγω του ότι η απευθείας διαδοχή της ανασυγκροτηθείσης Ουκρανικής Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας από τους προγενέστερους Ουκρανούς αυτοχειροτόνητους σχισματικούς φαινόταν ακατάλληλη, ο μητροπολίτης Σάρδεων Μάξιμος πρότεινε την κάτωθι εξήγηση. Κατά τη θεωρία του η Ουκρανική Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία ήταν ουκρανική μόνον κατ' όνομα. Στην ουσία δημιουργήθηκε εντός τεσσάρων εκκλησιαστικών επαρχιών, οι οποίες εντάσσονταν προηγουμένως στην Ορθόδοξη

Εκκλησία της Πολωνίας, αλλά για πολιτικούς λόγους απώλεσαν τη σχέση τους με εκείνη, αρχικά εντός της Σοβιετικής Ένωσης, στη συνέχεια υπό την κατοχή της χιτλερικής Γερμανίας. Υπό αυτές τις συνθήκες η νόμιμη κεφαλή της Εκκλησίας της Πολωνίας τούς έδωσε ευλογία να αυτοοργανωθούν υπό νέο όνομα, αλλά με το ίδιο νόημα: την αναγέννηση της ουκρανικής πνευματικότητας στη βάση των εθνικών αρχών. Όλα έδειχναν να είναι σωστά και ουδείς έσφαλλε. Ωστόσο, σε τελική ανάλυση ανασυστάθηκε ουσιαστικά η παλαιά Ουκρανική Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία με εθνικιστική ιδεολογία, απολύτως αδιάλλακτη έναντι της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας του Πατριαρχείου Μόσχας, όχι μόνον εξαιτίας της γεωπολιτικής, αλλά και λόγω διαφορετικών προσεγγίσεων της πνευματικής ζωής και ευλάβειας. Έτσι λοιπόν, η Ουκρανική Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία του 1921 όχι μόνον «χειροτόνησε τον εαυτό της» (συμπεριλαμβανομένης της τοποθετήσεως στο κεφάλι του επικεφαλής της Κ. Λιπκόφσκι ή Λιπκίφσκι της χειρός από τα τίμια λείψανα του ιερομάρτυρα μητροπολίτη Κιέβου Μακαρίου Α΄), αλλά ήταν και πρόδρομος του σχίσματος των ανακαινιστών, καθιερώνοντας την νυμφευμένη ιεραρχία και εξαφανίζοντας τον μοναχισμό, ενώ ο Κ. Λιπκόφσκι τασσόταν υπέρ της ενώσεως με τους ουνίτες, οι οποίοι και τον βοήθησαν να εκδώσει στη Δύση τα απομνημονεύματά του**[109]**. Ταυτοχρόνως και στην υπερόρια, και στην μετασοβιετική Ουκρανική Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία ο Λιπκόφσκι κατατάχθηκε στις αγιολογικές δέλτους ως ιερομάρτυς (εκτελέσθηκε το 1937)**[110]**.

Υπό το πρίσμα αυτό καθίσταται σαφές γιατί η Ουκρανική Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία του 1942 δημιουργήθηκε από τον Πολύκαρπο Σικόρσκι, που δεν ήταν μέλος της προηγούμενης Ουκρανικής Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας, η οποία δεν απολάμβανε κύρος και δεν θεωρείτο χώρος επάξιας διακονίας για τους κληρικούς.

Η ίδια η Ορθόδοξη Εκκλησία της Πολωνίας, δυστυχώς, επίσης δεν εδύνατο να μεταδώσει νομιμότητα στο αναγεννηθέν σχίσμα. Ως δημιουργηθείσα το 1924 **[111]**, μετά πλέον και από την εμφάνιση της ΕΣΣΔ, είχε πολλά κοινά στοιχεία με τη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία με εξαίρεση τις διαφορετικές πολιτικές συνθήκες, στις οποίες αναγκάσθηκαν να βρεθούν οι πιστοί αυτών των Εκκλησιών. Η πολιτική ηγεσία της Πολωνίας, μη φιλικώς διακείμενη έναντι της Ρωσίας και ιδίως της σοβιετικής Ρωσίας, μπορούσε να συμβάλλει στην αύξηση των εθνικιστικών παραδόσεων εντός της Ορθοδοξίας στην Ουκρανία, χωρίς να λαμβάνει υπόψη τα συμφέροντα των πιστών, οι οποίοι έβλεπαν τον εαυτό τους σε μια αδιάσπαστη ενότητα με την ιεραρχία της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας. Αλλά κατά πόσο είναι ορθό να μιλήσουμε για τη δημιουργία μιας νέας εκδοχής της Ουκρανικής Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας από την Ορθόδοξη Εκκλησία της Πολωνίας, η οποία έλαβε την αυτοτέλεια από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως το 1924 και μόλις το 1948 από το Πατριαρχείο Μόσχας; Η Ουκρανική Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία δημιουργήθηκε ως σχίσμα εντός της Ρωσικής Εκκλησίας, ενώ δεν ήταν δυνατό να λάβει νομιμότητα από την Ορθόδοξη Εκκλησία της Πολωνίας ακόμη και στην περίπτωση, που στην πρόδρομη Ουκρανική Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία του 1921 δεν υπήρχαν καθηρημένοι ή αυτοχειροτόνητοι. Το πρόβλημα δεν συνίστατο μόνον στο αυτοχειροτόνητο των υπολειμμάτων της Ουκρανικής Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας του 1921 (που διαλύθηκε το 1930) και όχι μόνον στα επιτίμια που επιβλήθηκαν στον Πολύκαρπο Σικόρσκι, αλλά και στο ότι ακόμη ο μητροπολίτης Διονύσιος δεν διέθετε επαρκείς αρμοδιότητες για τη θεραπεία αυτού του σχίσματος. Πρώτον, εκείνη τη στιγμή ο ίδιος τελούσε υπό αργία, που του επιβλήθηκε από το Πατριαρχείο Μόσχας**[112]**. Και δεύτερον, ακόμη και το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως κήρυξε (παρανόμως) το Αυτοκέφαλο της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Πολωνίας μόνον εντός των ορίων της Ιεράς Μητροπόλεως Βαρσοβίας, αλλά όχι και στην Ουκρανία. Τα χρόνια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου η Ουκρανία δεν εντασσόταν σε

αυτή τη μητρόπολη και επομένως ούτε στη δικαιοδοσία του μητροπολίτη Διονυσίου**[113]**. Το 1948 μετά τη λήψη του Τόμου Αυτοκεφαλίας από το Πατριαρχείο Μόσχας η Ορθόδοξη Εκκλησία της Πολωνίας πολύ περισσότερο δεν μπορούσε να συνεχίσει την αντιπαράθεση με τη Σοβιετική Ένωση και τη Ρωσική Εκκλησία, που τεχνητώς υποστηρίχθηκε από τους χιτλερικούς την εποχή του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Λοιπόν, η Ουκρανική Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία ήταν σχίσμα και αρχής γενομένης από το 1921, και αρχής γενομένης από το 1942.

Επιπλέον, ο διορισμός από τον Skrypnik του Ιωάννη (Bodnarchuk) στο βαθμό του αρχιεπισκόπου ήταν παράνομος. Γεγονός είναι ότι την εποχή αυτής της ενέργειας, η Κωνσταντινούπολη δεν αναγνώρισε τον Skrypnik ως κανονικό επίσκοπο. Η αναχώρηση του John (Bodnarchuk) σε μια μη κανονική δομή που δεν αναγνωρίζεται από κανέναν δεν πρόσθεσε την κανονικότητά του.

9. Η χειροτονία από έναν επίσκοπο

Για να συμπληρώσουμε την εικόνα έχει μείνει να εξετάσουμε την επιχειρηματολογία του αρχιμανδρίτη Γρηγορίου σχετικά με το ενδεχόμενο της εις επίσκοπο χειροτονίας από ένα πρόσωπο. Στην αρχή ο συντάκτης παραπέμπει στον 1^{ο} Αποστολικό κανόνα: «Ἐπίσκοπος χειροτονείσθω ὑπὸ ἐπισκόπων δύο ἢ τριῶν...»**[114]** και στις «Αποστολικές Διατάξεις»**[115]**, όπου υποστηρίζεται η ανάγκη χειροτονίας από δύο ή τρεις επισκόπους. Στη συνέχεια παραθέτει εξαιρέσεις από εκείνους τους κανόνες στην εκκλησιαστική ιστορία, μεταξύ των οποίων η ισχυρότερη ήταν το παράδειγμα του επισκόπου Λυκοπόλεως Μελιτίου, ο οποίος μόνος του χειροτόνησε περισσότερος από 30 επισκόπους, που στη συνέχεια αποκαταστάθηκαν μαζί του στην εκκλησιαστική κοινωνία από την Α΄ Οικουμενική Σύνοδο.

Ας παραθέσουμε συμπληρωματικά το πλέον «λαμπρό» αρνητικό παράδειγμα χειροτονίας από ένα επίσκοπο. Πρόκειται για τον αιρεσιάρχη Πέτρο Μόγγο, ο οποίος χειροτονήθηκε από έναν επίσκοπο και μάλιστα καθηρημένο**[116]**. Τον Πέτρο Μόγγο ανέφεραν οι Βυζαντινοί ιστορικοί διαφόρων αιώνων και οι όψιμοι Βυζαντινοί θεολόγοι**[117]**.

Ένας άλλος αιρεσιάρχης, ο Τιμόθεος Αίλουρος, αποτελεί ένα επιπλέον παράδειγμα της μη ορθής χειροτονίας από δύο καθηρημένους επισκόπους, σύμφωνα με την περιγραφή του Γεωργίου Κεδρηνού**[118]**. Με τον δικό της τρόπο αυτή η περιγραφή είναι αρκετά ακριβής αναλογία για τη χειροτονία του Βασιλείου Μποντναρτσούκ από τον Ιωάννη Μποντναρτσούκ και τον Βίκτωρα (Βικέντιο;) Τσεκάλιν! Άλλωστε, ο ένας εξ αυτών εκείνη τη στιγμή τελούσε υπό αργία από κάθε ιεροπραξίας ως επίσκοπος, ενώ ο άλλος ήταν αυτοανακηρυγμένος επίσκοπος.

Ο Βυζαντινός κανονολόγος Αλέξιος Αριστηνός ερμηνεύοντας τον 1^{ο} Αποστολικό κανόνα, έδωσε προσοχή στο ότι ο υποψήφιος επίσκοπος προ της χειροτονίας οφείλει να εκλέγεται τουλάχιστον από τρεις επισκόπους**[119]**, σύμφωνα με τη διευκρίνιση του 4^{ου} κανόνα της Α΄ Οικουμενικής

Συνόδου**[120]**. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Αριστηνός επιμένει εν προκειμένω στην αρχή της συνοδικότητας, η οποία είναι απολύτως ασυμβίβαστη με τη μονομέρεια.

Ο ιερομόναχος Ματθαίος Βλάσταρης και αυτός πρότεινε την ακόλουθη εκδοχή του 1ου Αποστολικού κανόνα με προσθήκη των: «...τῇ ἐπικλήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τῇ ἱερᾷ τῶν εὐχῶν τελετῇ»**[121]**. Επίσης, συμπληρωματικώς παραπέμπει στον 49ο κανόνα της Συνόδου Καρθαγένης, όπου γινόταν λόγος περί ανάγκης συμμετοχής στη χειροτονία τριών επισκόπων, έστω και από διάφορες επαρχίες**[122]**.

Ο ιερομόναχος Δαμασκηνός Στουδίτης παραπονείτο ότι η εις επίσκοπο χειροτονία τελείται από δύο ή τρεις επισκόπους χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η γνώμη της πλειονότητας**[123]**. Με άλλα λόγια, έλεγε ότι την εποχή του (16ος αι.) εφαρμοζόταν ο 1ος Αποστολικός κανόνας, ενώ ο 4ος κανόνας της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου δεν εφαρμοζόταν.

Ο Γεώργιος Χρυσόγονος συνέδεσε τον 1ο Αποστολικό κανόνα με την ευαγγελική υπόδειξη στη μαρτυρία δύο ή τριών:

«Προστάζομεν, ὁ ἐπίσκοπος νὰ χειροτονηθῇ ἀπὸ τρεῖς ἐπισκόπους, ἢ κἂν τὸ ὀλιγώτερον ἀπὸ δύο. Καὶ νὰ μὴν ἔχῃ ἐξουσίαν νὰ χειροτονηθῇ ἀπὸ ἕνα. Διότι ἡ μαρτυρία τῶν δύο καὶ τῶν τριῶν εἶναι βεβαιωτέρα καὶ σίγουρος»**[124]**.

Ο Νικήτας Αγκύρας επανέλαβε τον 1ο Αποστολικό κανόνα:

«Ἀλλὰ καὶ ὁ τῶν πανενδόξων ἀποστόλων πρῶτος κανών· «Ἐπίσκοπος» φησί, «ὑπὸ ἐπισκόπων χειροτονείσθω δύο ἢ τριῶν». Καὶ κοινῶς πάντες ἐπίσκοποι κεκλήμεθα, ὡς πανταχόθεν πέφυκε πρόδηλον»**[125]**.

Τα λεγόμενα του Νικήτα Αγκύρας έχουν βαθύ διδακτικό νόημα. Ο 1ος Αποστολικός κανόνας έχει την αφετηρία του στις αρχές της συνοδικότητας. Οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν (Ματθ. 18. 20), λέγει ο Σωτήρ Χριστός. «Δύο ή τρεις» αποτελούν σύμβολο του εκκλησιαστικού πληρώματος, της αδελφότητας και της συνοδικότητας. Ένας, τουναντίον, της μονομερείας και ατέλειας. Ολοκληρώνοντας τη εργασία του με το θέμα περί χειροτονίας από ένα επίσκοπο ο αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Φραγκάκης εκούσια ή ακούσια εξέφρασε κάτι πολύ σημαντικό, δηλαδή τη μονομέρεια, η οποία και κατέστη το πλέον χαρακτηριστικό γνώρισμα των αποφάσεων του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τον τελευταίο καιρό. Ναι, μεν στην εκκλησιαστική παράδοση υπήρχαν παραδείγματα ασκήσεως όχι μόνον της ακρίβειας, αλλά και της οικονομίας ως εξαιρέσεως από τον κανόνα. Όταν όμως αυτές οι εξαιρέσεις παραμένουν

εξαιρέσεις και δεν συνιστούν έναν νέα κανόνα, τούτο σημαίνει ότι ο κανόνας εξακολουθεί να ισχύει.

Στην περίπτωση του Ουκρανικού ζητήματος η οικονομία προς δικαιολόγηση της μονομερείας και αντικανονικότητας άρχισε να υπερισχύει υπερβολικά έναντι της ακρίβειας, κάτι που όμως έχει και αγαθές συνέπειες. Η από κανονικής απόψεως στρέβλωση της καταστάσεως κατέστη τόσο οφθαλμοφανής ώστε μένει μόνον να διαφυλάσσουμε και να υποστηρίζουμε την αλήθεια, προκειμένου να εξαφανίσουμε και τελικά να υπερκεράσουμε αυτή την τόσο δυσθεράπευτη νόσο της καταστροφικής διαιρέσεως, που διαβιβρώσκει την ενότητα των κατά τόπους Ορθοδόξων Εκκλησιών.

Συμπεράσματα:

Οι αρχές της ακρίβειας και της οικονομίας συσχετίζονται στην εκκλησιαστική ζωή και το εκκλησιαστικό δίκαιο ως νόμος και εξαίρεση.

· Στη συσχέτιση της ακρίβειας και της οικονομίας η ακρίβεια είναι πάντοτε πιο σημαντική, ακόμη και εάν δεν εφαρμόζεται άμεσα.

· Η εκκλησιαστική και κρατική (στο πρόσωπο του αυτοκράτορα Ιουστινιανού) νομοθεσία του Βυζαντίου επιβεβαιώνει την αυστηρή στάση έναντι των αιρετικών ως μη εχόντων χειροτονία.

· Η καθιέρωση μιας αναλογίας μεταξύ ακρίβειας και οικονομίας είναι υπόθεση όλου του πληρώματος της Εκκλησίας, πρωτίστως των Οικουμενικών Συνόδων, πράγμα που αποδεικνύει ο 8^{ος} κανόνας της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου και η συζήτηση για τον τρόπο αποδοχής των αιρετικών από την Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο.

· Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως δεν έχει δικαίωμα να ασκήσει ακρίβεια ή οικονομία σε εκκλησιαστικά εδάφη μη υπαγόμενα στη δικαιοδοσία αυτού.

· Οι Ουκρανοί σχισματικοί δεν μετανόησαν και δεν αποκαταστάθηκαν από τον θεσμό που τους καθαίρεσε.

· Κάθε επίπεδο οικονομίας ασκείται μόνον από τον αρμόδιο θεσμό (στον οποίο υπάγονται οι

αποδέκτες της οικονομίας) επί νομίμου βάσεως.

· Οι κατηγορίες για εθνοφυλετισμό των κατά τόπους Εκκλησιών των Βαλκανίων και της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας αποδείχθηκαν ένα είδος μπούμερανγκ για τους ανακαινιστές του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, οι οποίοι ολοένα και περισσότερο διαμορφώνουν την ταυτότητα των οικείων αυτών κατά τόπους Εκκλησιών βάσει του γένους των Ελλήνων.

· Επίσης, ασκώντας κριτική στον φαινομενικό εθνοφυλετισμό της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας του Πατριαρχείου Μόσχας οι οπαδοί της θεωρίας του πρωτείου τιμής και εξουσίας υποστήριξαν τον εθνοφυλετισμό των Ουκρανών εθνικιστών, πράγμα που οδήγησε σε ολέθριες συνέπειες. Αυτός ο ουκρανικός εθνοφυλετισμός απέκτησε τόσο μεγάλη σημασία για τους ιδεολόγους του πρωτείου της Κωνσταντινουπόλεως, ώστε κατέστη πραγματική δικαιολογία όλων των αντικανονικών πράξεων των τελευταίων, βάσει της αρχής «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα»**[126]**.

Επίλογος

Όταν η αμαρτία αρχίζει να διεκδικεί νόμιμη θέση εντός της Εκκλησίας, τότε συμβαίνει ένα πολύ τρομερό πράγμα: η αμαρτία ωσάν να παύει να είναι αμαρτία. Επομένως, όταν λ.χ. ο Βυζαντινός αυτοκράτορας Λέων ο Σοφός σύναψε τον τέταρτο γάμο, ο Πατριάρχης Νικόλαος ο Μυστικός τάχθηκε κατηγορηματικά εναντίον αυτού και συνέγραψε μια πραγματεία με αποδείξεις ότι δεν επιτρέπεται να συσκοτίζεται ο χριστιανικός βίος και ότι ο καθαρός χριστιανικός βίος δεν πρέπει να απορρίπτεται. Ο τέταρτος γάμος του Λέοντος του Σοφού είναι πάρα πολύ ευκολότερη περίπτωση από εκείνη του Βίκτωρα/Βικεντίου Τσεκάλιν. Άρα η Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία δεν αποδέχεται τα υπερόρια μέτρα του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως όχι εξαιτίας των φιλοδοξιών της και επιδιώξεως του πρωτείου, αλλά βάσει των αρχών της δικαιοσύνης και της αλήθειας. Και αυτή είναι πολύ σοβαρή θέση και βάσει όλης της ορθοδόξου παραδόσεως δεν μπορεί να γίνει αλλιώς.

Αποδεκτή είναι η ακρίβεια ως αυστηρή τήρηση των κανόνων και η οικονομία ως εξαίρεση από αυτούς τους κανόνες. Ωστόσο η ατέρμονη οικονομία, που δικαιολογεί το κακό δεν είναι αποδεκτή.

Εδώ πρόκειται περί αμιγώς θεολογικού ζητήματος. Η θεοδικία ως δικαιολόγηση του Θεού και απόδειξη ότι Αυτός δεν είναι αίτιος του κακού είναι από τα κεντρικά μοτίβα της αγιοπατερικής σκέψεως και παραδόσεως. Όμως και οι Άγιοι πατέρες και οι χριστιανοί συγγραφείς ουδέποτε δεν επέμειναν στην «κακοδικία», δηλαδή στη δικαιολόγηση του κακού καθ' εαυτού. Το κακό αυτό καθαυτό είναι αδύνατο να δικαιολογηθεί, μπορεί μόνον να εξαλειφθεί και να εκριζωθεί. Εάν θα μπορούσαμε να δικαιολογήσουμε το κακό, τότε δεν θα χρειάζονταν οι μάρτυρες της Εκκλησίας, οι οποίοι μπορούσαν να αποστατήσουν στον ένα ή τον άλλο βαθμό και να συνεχίσουν να ζουν ήσυχα περαιτέρω, ακόμη και να εμφανίζουν τον εαυτό τους στους ίδιους και στους πέριξ αυτών ως «αγίους ασκητές».

Η απόπειρα να δειχθεί ότι άνθρωπος, ο οποίος διέπραξε ποινικό αδίκημα, καθαιρέθηκε από το βαθμό του διακόνου για την αμαρτωλή του συμπεριφορά και προφανώς δεν διέθετε ποτέ τον βαθμό του επισκόπου, τέθηκε απλώς εκτός πλαισίου και ωσάν να μην υπάρχει (μάλιστα συμμετείχε στην πρώτη, κεντρική για την Ουκρανική Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία χειροτονία του 1990) παραλλήλως με τους συλλογισμούς περί της δυνατότητας χειροτονίας επισκόπου από έναν επίσκοπο (του οποίου η κανονικότητα είναι κάθε άλλο παρά αδιαμφισβήτητη), είναι το χαρακτηριστικό παράδειγμα της σύγχρονης «κακοδικίας». Η υπερβολική έμφαση στο ενδεχόμενο χειροτονίας ενός επισκόπου από έναν άλλο, αν και ακόμη και κατ' οικονομίαν η εις επίσκοπο χειροτονία από έναν επίσκοπο επιτρέπεται μόνον σε περίπτωση άκρας ανάγκης και με τη συγκατάθεση άλλων επισκόπων,**[127]** δεν συνάδει με την εκκλησιαστική παράδοση ούτε γενικά, ούτε εν μέρει: η εξαίρεση από τον κανόνα δεν μπορεί να γίνει αυτή καθ' εαυτή κανόνας.

Κατά τρόπον παράδοξο η αρχή της εις επίσκοπο χειροτονίας από ένα πρόσωπο ανταποκρίνεται στη μονομέρεια, που αντιστέκεται ριζικά στην αρχή της συνοδικότητας, η οποία εκφράζεται από τα λεγόμενα του Σωτήρα Χριστού: Οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν (Ματθ. 18. 20). Ο 1^{ος} Αποστολικός κανόνας, οι Αποστολικές Διατάξεις, η βυζαντινή παράδοση χειροτονίας από δύο ή τρεις επισκόπους, όλα αυτά τονίζουν τη σπουδαιότητα της αρχής της συνοδικότητας. Δηλαδή, η απαγόρευση χειροτονίας από έναν επίσκοπο δεν είναι απλώς μια τυπική απαγόρευση, η οποία μπορεί να αρθεί σε περίπτωση ανάγκης, αλλά η απαγόρευση της μονομερείας. Και τουναντίον: η έμφαση στη χειροτονία από δύο ή τρεις επισκόπους σύμφωνα με τα λεγόμενα του Σωτήρα Χριστού εκφράζει τη συνοδικότητα της Εκκλησίας μέσα στο αδελφικό πνεύμα αγάπης και αλληλοκατανοήσεως.

Πηγές

Alexius Aristenus. Scholia in canones apostolorum // Alexios Aristenos: Kommentar zur Synopsis canonum / hrsg. L. Burgmann, K. Maksimovič, E. S. Papagianni, Sp. Troianos. Berlin; Boston: De Gruyter, 2019. (FBR; N. F. Bd. 1). S. 2–20.

Alexius Aristenus. Scholia in concilia oecumenica et localia // Alexios Aristenos: Kommentar zur Synopsis canonum / hrsg. L. Burgmann, K. Maksimovič, E. S. Papagianni, Sp. Troianos. Berlin; Boston: De Gruyter, 2019. (FBR; N. F. Bd. 1). S. 21–214.

Athanasius Alexandrinus. Quaestiones ad Antiochum ducem [Sp.] // PG. T. 28. Col. 597–700.

Augustinus Hipponensis. De Baptismo contra Donatistas I–VII // PL. T. 43. Col. 107–244.

Basilica // Basilicorum libri LX. Series A: in 8 vols. / ed. H. J. Scheltema, N. van der Wal. Vol. 1. Groningen: Wolters, 1955. (Scripta Universitatis Groninganae). P. 1–435.

Basilius Caesariensis. Epistulae 188 // Saint Basile. Lettres: in 3 vols. / ed. Y. Courtonne. Vol. 2. Paris: Les Belles Lettres, 1961. P. 120–131.

Βασιλείου Αγχιάλου Πραγματεία περί του κύρους της χειροτονίας κληρικών υπό Επισκόπου καθηρημένου και σχισματικού χειροτονηθέντων. Σμύρνη: [Χ. ἐ.], 1887.

Concilium Nicaenum I (anno 325) // The Oecumenical Councils. From Nicaea I (325) to Nicaea II (787) / ed. G. Alberigo. Turnhout: Brepols, 2006. (CCCOGD; vol. 1). P. 19–34.

Concilium universale Nicaenum secundum (787). Concilii actiones I–III. Actio 1 // Acta conciliorum oecumenicorum. Series secunda, volumen tertium: Concilium universale Nicaenum secundum / ed. E. Lamberz. Pars 1: Concilii actiones 1–3. Berlin; Boston: De Gruyter, 2008. P. 8–281.

Constitutiones apostolorum (fort. compilatore Juliano Ariano) // Les constitutions apostoliques: in 3 vols. / ed. M. Metzger. Vol. 2–3. Paris: Éditions du Cerf, 1986, 1987. (SC; vol. 329, 336). Vol. 2: P. 115–395. Vol. 3: P. 17–311.

Damascenus Studites. Dialogus (e cod. Athon. Iv. 764 [4884]) (Kakoulide-Panou E. Δαμασκηνοῦ Στουδίτου «Διάλογος» // Δωδώνη. 1974. № 3. σ. 446–458).

Demetrius Cydones. Paraphrasis questionum summae theologicae Thomae Aquinae: De effectibus amoris et de prudentia (secunda secundae XXXIV–LVI) // Δημητρίου Κυδώνη Θωμᾶ Ἀκυϊνάτου: Σούμμα Θεολογική, ἐξελληνισθεῖσα / ἔκδ. Σ. Η. Σιδέρη. Ἀθῆναι: Ἵδρυμα ἐρεύνης καὶ ἐκδόσεων Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας, 1982. (CPGR; vol. II, 17B). σ. 25–282.

Dositheus II Hierosolymarum Patriarcha (vel Dositheus Notaras). Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου Γ′—Δ′ // Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου: ἐν [illegible]′ τ. / ἔκδ. Ἐ. Δεληδέμος. Τ. Β′. Θεσσαλονίκη: Ἐκδοτικός Οἶκος Β. Ρηγοπούλου, 1982. σ. 3–492.

Dositheus II Hierosolymarum Patriarcha (vel Dositheus Notaras). Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου Θ′—Ι′ // Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου: ἐν [illegible]′ τ. / ἔκδ. Ἐ. Δεληδέμος. Τ. Ε′. Θεσσαλονίκη: Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1983. σ. 9–681.

Flavius Justinianus. Codex Justinianus // The Codex of Justinian: A New Annotated Translation with Parallel Latin and Greek Text: in 3 vols. / ed. B. W. Frier. Vol. 1: Books 1–3. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. P. 14–791.

Gelasius Caesarensis. Historia ecclesiastica // Gelasius. Kirchengeschichte / ed. M. Heinemann, G. Loeschcke. Leipzig: Hinrichs, 1918. (GCS; Bd. 28). S. 2–200.

Georgius Cedrenus. Compendium historiarum // Georgius Cedrenus Joannis Scylitzae ope: in 2 vols. Vol. 1. Bonn: Weber, 1838. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae). P. 3–802.

Georgius Chrysogonus. Nomocanon // Νομοκανὼν Γεωργίου Τραπεζουντίου: ἐν 2 τ. / ἔκδ. Χ. Κ. Παπαστάθης. Ἀθῆναι: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1980–1981. (Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ.; τ. 27–28). σ. 379–614.

Joannes III Scholasticus. Synagoga L titulorum // Iohannis Scholastici synagoga L titulorum / ed. V. Beneshevich. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1937. S. 3–156.

Matthaeus Blastares. Collectio alphabetica // Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων, καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων, καὶ τῶν κατὰ μέρος ἁγίων πατέρων / ἐκδ. Γ. Α. Ῥάλλης, Μ. Ποτλῆς. Τ. [illegible]′. Ἀθῆναι: Τυπογραφεῖον τῆς Αὐγῆς, 1859. [Ἀθῆναι: Ἐκδόσεις Γρηγόρη, ⌜1992.] σ. 31–518.

Methodius patriarcha Constantinopolitanus. De iis, qui abnegarunt // PG. T. 100. Col. 1299–1326.

Nicetas Ancyranus. Oratio de ordinatione episcoporum // J. Darrouzès, Documents inédits d'ecclésiologie byzantine. Paris: Institut Français d'Études Byzantines, 1966. (AOC; vol. 10). P. 176–206.

Nicodemus Hagiorita. Scholia in canones apostolorum // Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηὸς τῆς μιᾶς ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησίας. Ζάκυνθος: Τυπογραφεῖο «Ὁ Παρνασσὸς» Σεργίου Χ. Ῥαφτάνη, 1864. [Ἀθῆναι: Ἐκδόσεις Παπαδημητρίου, ⌜1957.] σ. 1–117.

Nicodemus Hagiorita. Scholia in canones patrum sanctorum (Basilius Caesariensis) // Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηὸς τῆς μιᾶς ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησίας. Ζάκυνθος: Τυπογραφεῖο «Ὁ Παρνασσὸς» Σεργίου Χ. Ῥαφτάνη, 1864. [Ἀθῆναι: Ἐκδόσεις Παπαδημητρίου, ⌜ 1957.] σ. 586–649.

Nicon Nigri Montis. Canonarium vel Typicon // Das Taktikon des Nikon vom Schwarzen Berge: Griechischer Text und kirchenslavische Übersetzung des 14. Jahrhunderts: in 2 Banden / hrsg. C. Hannick. Freiburg im Breisgau: Weiher, 2014. (MLSDV FD; vol. 62.1–2). Bd. 1: S. 2–622. Bd. 2: S. 624–1000.

PATRIARCHAL AND SYNODAL TOMOS For the Bestowal of the Ecclesiastical Status of Autocephaly to the Orthodox Church in Ukraine (January 6, 2019). [Электронный ресурс]. URL:**https://ec-patr.org/patriarchal-and-synodal-tomos-for-the-bestowal-of-the-ecclesiastical-status-of-autocephaly-to-the-orthodox-church-in-ukraine/** (дата обращения 18.07.2023).

Registrum patriarchatus Constantinopolitani (1350–1363) // Das Register des Patriarchats von Konstantinopel, Edition und Übersetzung der Urkunden aus den Jahren 1350–1363. Bd. 3 / hrsg. M. Hinterberger, J. Koder, O. Kresten. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2001. (CFHB SV; vol. 19/3). S. 16–605.

Salaminius Hermias Sozomenus. Historia ecclesiastica // Sozomenus. Kirchengeschichte / hrsg. J. Bidez, G. C. Hansen. Berlin: Akademie-Verlag, ^{2}1995. (GCS; N. F. Bd. 4). S. 6–408.

Socrates Scholasticus. Historia ecclesiastica // Socrate de Constantinople. Histoire ecclésiastique (Livres I–VII) (Texte grec par G. C. Hansen): in 4 vols. / ed. P. Maraval, P. Périchon. Vol. 1. Paris: Éditions du Cerf, 2004. (SC; vol. 477). P. 44–262.

Theodoretus Cyrrhensis. Historia ecclesiastica // Theodoret. Kirchengeschichte / hrsg. L. Parmentier, F. Scheidweiler. Berlin: Akademie-Verlag, ^{2}1954. (GCS; Bd. 44). S. 1–349.

Theodoretus Cyrrhensis. Quaestiones et responsiones ad orthodoxos [Dub.] // Θεοδωρήτου ἐπισκόπου πόλεως Κύρρου πρὸς τὰς ἐπενεχθείσας αὐτῷ ἐπερωτήσεις παρά τινος τὸν ἐξ Αἰγύπτου ἐπίσκοπον ἀποκρίσεις / ed. A. Papadopoulos-Kerameus. Petropoli: Kirschbaum, 1895. P. 1–150.

Theodorus Anagnostes. Epitome historiae tripartitae // Theodoros Anagnostes. Kirchengeschichte / hrsg. G. C. Hansen. Berlin: Akademie-Verlag, ^{2}1995. (GCS; N. F. Bd. 3). S. 2–95.

Theodorus Anagnostes. Historia ecclesiastica (excerpta et fragmenta) // Theodoros Anagnostes. Kirchengeschichte / hrsg. G. C. Hansen. Berlin: Akademie-Verlag, ^{2}1995. (GCS; N. F. Bd. 3). S. 96–151.

Theodorus Studites. Epistulae 40 // Theodori Studitae Epistulae: in 2 vols. / ed. G. Fatouros. Vol. 1. Berlolini; Novi Eboraci: De Gruyter, 1992. (Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Berolinensis; Bd. 31/1). S. 115–120.

Theophanes Confessor. Chronographia // Theophanis chronographia. Vol. 1 / ed. C. de Boor. Leipzig: Teubner, 1883 (Hildesheim: Olms, ^{r}1963). P. 3–503.

Κανόνες τῆς ἐν Νικαίᾳ Ἁγίας καὶ Οἰκουμενικῆς Α΄ Συνόδου. URL: **http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/tributes/regulations/01_en_nikaia.htm** (ημερομηνία πρόσβασης 17.08.2023).

Πατριαρχικό Γράμμα ἀποδοχῆς Ἐκκλήτου προσφυγῆς πρ. Κιέβου Φιλαρέτου // Φραγκάκης Εμμανουήλ (Αρχιμ. Γρηγόριος) Νικολάου. Περὶ τῆς θεραπείας τοῦ ἐν Οὐκρανίᾳ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ὑπὸ τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως: Το ζήτημα τῶν χειροτονιῶν. [Εργασία για το μεταπτυχιακό δίπλωμα ειδίκευσης]. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη, 2022. σ. 177–179. URL: **https://ikee.lib.auth.gr/record/342602/files/GRI-2022-37140.pdf** (ημερομηνία πρόσβασης

16.05.2023).

Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος χορηγήσεως αὐτοκεφάλου ἐκκλησιαστικοῦ καθεστῶτος εἰς τὴν ἐν Οὐκρανίᾳ Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν (6 Ιανουαρίου 2019). [Электронный ресурс]. URL: **https://ec-patr.org/πατριαρχικοσ-και-συνοδικοσ-τομοσ-χορ/** (дата обращения 18.07.2023).

Августин Иппонийский, блж. О Крещении против донатистов (книга I, 1–4) (Афанасий (Букин), иером. Блаженный Августин Иппонийский. О Крещении против донатистов. Кн. I:I–IV // Труды и переводы. 2018. № 1. С. 108–119).

Апостольские постановления // Постановления Апостольские. Сергиев Посад: СТСЛ, 2006.

Григорий Хиосский, митр. О мерах к достижению единения Армянской и Православно-Кафолической Церкви. Санкт-Петербург: Тип. Департамента уделов, 1868.

Константинопольский Патриархат опубликовал текст Томоса об автокефалии ПЦУ. URL: **https://pravlife.org/ru/content/konstantinopolskiy-patriarhat-opublikoval-tekst-tomosa-ob-avtokefalii-pcu** (ημερομηνία πρόσβασης 02.06.2023)

Правила святых апостол с толкованиями // Правила святых апостол и святых отец с толкованиями. Москва: Сибирская Благозвонница, 2011. С. 29–191.

Никодим (Милаш), еп. Далматинско-Истрийский. Правила Православной Церкви с толкованиями. Т. 1. Санкт-Петербург. 1911.

Никодим (Милаш), еп. Далматинско-Истрийский. Правила Православной Церкви с толкованиями. Т. 2. Санкт-Петербург. 1912.

Патріарший і Синодальний Томос надання автокефального церковного устрою Православній Церкві в Україні. URL: **https://www.pomisna.info/uk/document-post/patriarshyj-i-synodalnyj-tomos-nadannya-avtokefalnogo-tserkovnogo-ustroyu-pravoslavnij-tserkvi-v-ukrayini/** (ημερομηνία πρόσβασης 10.06.2023)

Текст томоса об автокефалии ПЦУ на русском языке // Томос об автокефалии: что это такое? URL: **https://www.pravoslavie.wiki/tomos-ob-avtokefalii.html#Текст_томоса_об_автокефалии_ПЦУ_на_русском_языке** (ημερομηνία πρόσβασης 10.06.2023)

Πατριαρχικὸς καὶ συνοδικὸς Τόμος χορηγήσεως Αὐτοκεφάλου ἐκκλησιαστικοῦ καθεστῶτος εἰς τὴν ἐν Οὐκρανιᾳ Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. URL: **https://ec-patr.org/πατριαρχικοσ-και-συνοδικοσ-τομοσ-χορ/** (ημερομηνία πρόσβασης 20.06.2023)

Βιβλιογραφία

Блаженнейший митрополит Киевский Онуфрий: Томос для «ПЦУ» – это томос рабства, а не автокефалии. URL: **http://www.patriarchia.ru/db/text/5470503.html** (ημερομηνία πρόσβασης 10.06.2023)

Головко Н. Кем был первый «патриарх» УПЦ КП. URL: **https://spzh.news/ru/istorija-i-kulytrua/40975-kem-byl-pervyy-patriarkh-upts-kp** (ημερομηνία πρόσβασης 11.06.2023)

Αναστάσιος Κ. Γκοτσόπουλος, πρωτοπρεσβύτερος. Συμβολή στο Διάλογο για το Ουκρανικό Αυτοκέφαλο. Εκδόσεις Θεοδρομία. Θεσσαλονίκη, 2019.

Διονύσιος Σλιόνοφ, καθηγούμενος. Το «ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς...» του 28ου κανόνα της εν Χαλκηδόνι Συνόδου και οι ερμηνείες αυτού. URL:**https://www.ekklisiaonline.gr/nea/to-en-tis-varvarikis-tou-28ou-kanona-tis-en-chalkidoni-synodou-ke-...** (ημερομηνία πρόσβασης 17.08.2023).

Διονύσιος Σλιόνοφ, καθηγούμενος. Το «ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς…» του 28ου κανόνα της εν Χαλκηδόνι Συνόδου και οι ερμηνείες αυτού. URL: **https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/56996-silionof-28os-kanonas** (ημερομηνία πρόσβασης 29.06.2023).

Διονύσιος Σλιόνοφ, καθηγούμενος. Κριτική της θεωρίας περί πρωτείου τιμής και εξουσίας εξ απόψεως Ορθοδόξου Εκκλησιολογίας. URL: **https://mospat.ru/gr/authors-analytics/90200/** (ημερομηνία πρόσβασης 17.08.2023).

Διονύσιος Σλιόνοφ, καθηγούμενος. Κριτική της θεωρίας περί πρωτείου τιμής και εξουσίας εξ απόψεως Ορθοδόξου Εκκλησιολογίας. URL: **https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/56266-kritiki-tis-theorias-peri-proteiou-timis-kai-eksousias** (ημερομηνία πρόσβασης 17.08.2023).

Добош А., прот. Львовский собор // ПЭ. 2016. Т. 42. с. 8–14.

Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως δημοσίευσε τον Τόμο Αυτοκεφαλίας της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας. URL: **https://pravlife.org/ru/content/konstantinopolskiy-patriarhat-opublikoval-tekst-tomosa-ob-avtokefalii-pcu** (ημερομηνία πρόσβασης 02.06.2023)

Мануил (Лемешевский), митр. Русские православные иерархи периода с 1893 по 1965 годы (включительно). Часть V: Назарий (Андреев) – Руфим (Троицкий) // Die Russischen Orthodoxen Bischöfe von 1893–1965: Bio-Bibliographie von Metropolit Manuil (Lemeševskij) bis zur Gegenwart / ergänzt von P. Coelestin Patock. Teil V: Nazarij (Andreev) – Rufim (Troickij). Erlangen: [K. V.], ⌜1987. (Οἰκονομία: Quellen und Studien zur orthodoxen Theologie; Bd. 24). S. 11–496.

Мосалов Г., Соломатина О. «Если бы знали содержание – не согласились бы»: почему в ПЦУ раскритиковали томос об автокефалии. URL: **https://russian.rt.com/ussr/article/634316-ukraina-filaret-cerkov-tomos** (ημερομηνία πρόσβασης 10.06.2023).

Нивкин Я. Почему греки в ответе за рейдеров, которых приручили (18.05.2023, 10:10). URL: **https://spzh.news/ru/zashhita-very/73862-pochemu-hreki-v-otvete-za-rejderov-kotorykh-priruchili** (ημερομηνία πρόσβασης 07.06.2023)

Петрушко В. И. Автокефалистские расколы на Украине в постсоветский период (1989–1997). Москва: Православный Свято-Тихоновский богословский институт, 1998.

Петрушко В. И. Денисенко Михаил Антонович [в монашестве Филарет] // ПЭ. 2006. Т. 14. σ. 391–403.

Пидгайко В. Г. Липковский // ПЭ. 2016. Т. 41. σ. 116. 114–117.

Попов И. Н. Мелитианский раскол // ПЭ. 2016. Т. 44. σ. 604–606.

Сергий (Страгородский), митр. Значение апостольского преемства в инославии // Журнал Московской Патриархии. 1961. № 10. σ. 30–45.

Слесарев А. В. Украинское и белорусское автокефальные движения в контексте притязаний Константинопольского патриархата на территории исторической Киевской митрополии // Теологический вестник Смоленской православной духовной семинарии. 2021. № 4. σ. 144–162.

Фокин А. Р. Новациан // ПЭ. 2018. Т. 51. σ. 340–356.

Цымбал А. Положение православной церкви в Западной Белоруссии в 1939–1941 годах. URL: **https://zapadrus.su/zaprus/istbl/2170-polozhenie-pravoslavnoj-tserkvi-v-zapadnoj-belorussii-v-1939-1941-godakh.html** (ημερομηνία πρόσβασης 11.05.2023)

Чибисова А. А. К вопросу о получении автокефалии Польской Православной Церковью // Церковь. Богословие. История: Материалы III Международной научно-богословской конференции (Екатеринбург, 6–7 февраля 2015 г.). Екатеринбург: Екатеринбургская духовная семинария, 2015. σ. 632–638.

Чибисова А. А. Автокефалия «под ключ»: некоторые факты из истории Польской Церкви 1924 г. // Вестник ПСТГУ. Серия II: История. История Русской Православной Церкви. 2018. Вып. 81. σ. 64–80.

Шумило С. В. Самозваный «епископ» Викентий Чекалин и его участие в первых хиротониях УАПЦ в марте 1990 г. URL: **https://bogoslov.ru/article/6025766** (ημερομηνία πρόσβασης 17.05.2023)

Ярема Р., прот. К вопросу о каноничности хиротонии Макария (Малетича). URL: **https://radonezh.ru/2019/04/19/k-voprosu-o-kanonichnosti-hirotonii-makariya-maleticha** (ημερομηνία πρόσβασης 17.05.2023)

Ярема Р., прот. Львовский Церковный Собор 1946 г. в свете торжества Православия в Западной Украине. Киев: КИТ, 2012.

Ярема Р., прот. Раскол ценой обмана: в завершение дискуссии о неканонических «чекалинских хиротониях» так называемой «Православной церкви Украины». URL: **https://radonezh.ru/2019/10/04/raskol-cenoy-obmana-v-zavershenie-diskussii-o-nekanonicheskih-chekalinskih-hirotoniyah** (ημερομηνία πρόσβασης 11.06.2023)

Liddell H. G., Scott R. A Greek-English Lexicon / ed. Jones H. S., McKenzie R. et al. Oxford: Clarendon Press, 1996.

Mureşan, dan Ioan. Le patriarcat œcuménique et les patriarcats balkaniques (Tarnovo, Peć). Enjeux ecclésiaux et impériaux au XIVe s. // Le patriarcat œcuménique de Constantinople et Byzance hors frontières (1204–1586). Actes de la table ronde organisée dans le cadre
du 22e Congrès International des Etudes Byzantines, Sofia, 22–27 août 2011 / ed. M.-H. Blanchet, M.-H. Congourdeau et D. I. Mureşan. Paris: Centre d'études byzantines, néo-helléniques et sud-est européennes, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 2014. P. 203–242.

Sosna G., ks., Troc-Sosna A., m. Hierarchia, kler i pracownicy Kościoła prawosławnego w XIX–XXI wieku w granicach II Rzeczypospolitej i Polski powojennej. Warszawa; Bielsk Podlaski: Warszawska Metropolia Prawosławna, ^{2}2017.

Αναστασόπουλος Ηλίας-Στυλιανός, π. Η συμβολή του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο ιεραποστολικό έργο της εκκλησίας στην Άπω Ανατολή. [Διδακτορική διατριβή]. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη, 2009.

Ἀνακοινωθέν περί τῆς ἐκκλήτου προσφυγῆς κληρικῶν ἐκ Λιθουανίας (17 Φεβρουαρίου 2023). URL: **https://ec-patr.org/ἀνακοινωθέν-περί-τῆς-ἐκκλήτου-προσφ/** (ημερομηνία πρόσβασης

17.08.2023)

Ανακοινωθέν του Οικουμενικού Πατριαρχείου περί της εκκλήτου προσφυγής κληρικών εκ Λιθουανίας (17 Φεβρουαρίου 2023). URL: **https://www.romfea.gr/oikoumeniko-patriarxeio/55189-anakoinothen-tou-oikoumenikoy-patriarxeiou-peri-tis-ekklitou-prosfygis-klirikon-ek-lithouanias** (ημερομηνία πρόσβασης 17.08.2023)

Εκκλησία Αλβανίας: Η μεταπτυχιακή εργασία για το Ουκρανικό περιέχει ανακρίβειες. URL: **http://aktines.blogspot.com/2022/11/blog-post_37.html** (ημερομηνία πρόσβασης 17.08.2023)

Εκκλησία Αλβανίας: Η μεταπτυχιακή εργασία για το Ουκρανικό περιέχει ανακρίβειες. URL: **https://www.romfea.gr/ekklisies-ts/ekklisia-albanias/53447-ekklisia-alvanias-i-metaptyxiaki-ergasia-gia-to-oukraniko-periexei-anakriveies** (ημερομηνία πρόσβασης 17.08.2023)

Ἡ περὶ τῶν σχέσεων τῶν αὐτοκεφάλων ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν καὶ περὶ ἄλλων γενικῶν ζητημάτων Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Ἐγκύκλιος τοῦ 1902: Αἱ εἰς αὐτὴν ἀπαντήσεις τῶν ἁγίων αὐτοκεφάλων ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν καὶ ἡ ἀνταπάντησις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει: Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1904.

Μακεδονοπούλου Σ. Η στρογγυλή τράπεζα που διοργανώθηκε από την Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών Βόλου με θέμα «Η Τρίτη Ρώμη: Η Μόσχα και ο θρόνος της Ορθοδοξίας», μέρος της συντονισμένης προσπάθειας για να παραχαραχθεί η αλήθεια ως προς το θέμα και να βαθύνει ο διχασμός του ποιμνίου (4 Ιουνίου 2023). URL: **https://katanixi.gr/i-akadimia-voloy-protagonistei-stin-antirosiki-propaganda**/ (ημερομηνία πρόσβασης 10.06.2023)

Ο Β. Τσεκάλιν μιλά για τον ρόλο του στη δημιουργία της Ιεραρχίας της ΑΕΟ. URL: **https://www.taxidromos.gr/topic/4462958/tsekalin-mila-rolo-dimiourgia-ierarxias.html** (ημερομηνία πρόσβασης 17.08.2023)

Ο Ιερομόναχος Νικήτας Παντοκρατορινός για το Ουκρανικό. 8 Μαΐου 2023. URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2023/05/08/ieromonaxos-nikitas-pantokratorinos-gia-oukraniko/** (ημερομηνία πρόσβασης 16.05.2023)

Προς την ρωσίζουσα Εκκλησία της Αλβανίας για το Ουκρανικό. URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2022/11/15/pros-tin-rosizousa-ekklisia-tis-rosias-gia-to-oukraniko/** (ημερομηνία πρόσβασης 16.05.2023)

Στρογγυλή τράπεζα με θέμα το βιβλίο του Μασσαβέτα «Η Τρίτη Ρώμη:Η Μόσχα και ο θρόνος της Ορθοδοξίας». URL: **https://www.youtube.com/watch?v=q1jqjAXxzCU&t=392s** (ημερομηνία πρόσβασης 15.05.2023)

Τουλουμτσής Β. Ι. Το Εκκλησιολογικό πλαίσιο και οι προϋποθέσεις αποδοχής των αιρετικών σύμφωνα με τα Πρακτικά της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου: Η πίστη ως θεμέλιο ενότητας της Εκκλησίας. Αθήνα: Κύπρης, 2022.

Τουλουμτσής Β. Ι. Χειροτονίες τελεσθείσες υπό αιρετικών ως επιχειρήματα της ουκρανικής αυτοκεφαλίας. URL: **https://www.academia.edu/49013074** (ημερομηνία πρόσβασης 10.06.2023)

Τσιγκλάτζε Η., πρωτοπρεσβύτερος. Η Κανονικότητα της Αποστολικής Διαδοχής των Ουκρανών Αυτοκεφαλιστών. [Μετάφραση από τα γεωργιανά]. URL: **https://www.academia.edu/41239956** (ημερομηνία πρόσβασης 08.06.2023)

Φραγκάκης Εμμανουήλ (Αρχιμ. Γρηγόριος) Νικολάου. Περὶ τῆς θεραπείας τοῦ ἐν Οὐκρανίᾳ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ὑπὸ τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως: Τὸ ζήτημα τῶν χειροτονιῶν. [Εργασία για το μεταπτυχιακό δίπλωμα ειδίκευσης]. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη, 2022. URL: **https://ikee.lib.auth.gr/record/342602/files/GRI-2022-37140.pdf** (ημερομηνία πρόσβασης 16.05.2023)

Συντμήσεις

AOC – Archives de l'Orient Chrétien

CCCOGD – Corpus Christianorum Conciliorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta

CFHB SB – Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Berolinensis

CFHB SV – Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Vindobonensis

CPGR – Corpus Philosophorum Graecorum Recentiorum

FBR – Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte

GCS – Die griechischen christlichen Schriftsteller

MLSDV FD – Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes

PG – Patrologia Graeca

PL – Patrologia Latina

SC – Sources chrétiennes

Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ. Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου (Ε.Α.Ι.Ε.Δ.). Ἀθῆναι, 1948–1962. Τ. 1–9; Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἀθῆναι: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1963/1964–. Τ. 10/11–.

ЖМП – Журнал Московской Патриархии

ПЦУ – Православная церковь Украины (неканоническая)

ПЭ – Православная энциклопедия

СТСЛ – Свято-Троицкая Сергиева лавра

УПЦ – Украинская Православная Церковь (каноническая)

---

[1] Ο 68ος Αποστολικός κανόνας: Constitutiones apostolorum (fort. compilatore Juliano Ariano) VIII, 47:309–313 // SC. 336. P. 300: «Εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος δευτέραν χειροτονίαν δέξηται παρά τινος, καθαιρείσθω καὶ αὐτὸς καὶ ὁ χειροτονήσας, εἰ μὴ δείξῃ παρὰ αἱρετικῶν αὐτὸν ἔχειν τὴν χειροτονίαν· τοὺς γὰρ παρὰ τοιούτων βαπτισθέντας ἢ χειροτονηθέντας οὔτε πιστοὺς οὔτε κληρικοὺς εἶναι δυνατόν.

[2] Ακριβώς με την ίδια έννοια τον 68ο κανόνα αναδιηγείται ο Αλέξιος Αριστηνός: Alexius Aristenus. Scholia in canones apostolorum. Canon 68:1–5 // FBR NF. 1. S. 16–17.: «Ὁ δισχειροτόνητος μετὰ τοῦ χειροτονοῦντος καθαιρεῖται, εἰ μὴ αἱρετικὴ χεὶρ ἡ προτέρα. Ὁ δευτέραν χειροτονίαν δεξάμενος ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ὡς δοκῶν τὴν πρώτην βδελύσσεσθαι μετὰ τοῦ χειροτονοῦντος καθαιρεῖται, εἰ μὴ παρ᾽ αἱρετικῶν γέγονεν ἡ προτέρα».

[3] Το ίδιο γράφει και ο ιερομ. Ματθαίος Βλάσταρης: Matthaeus Blastares. Collectio alphabetica X, 24:1–11 // Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων, καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων, καὶ τῶν κατὰ μέρος ἁγίων πατέρων / ἐκδ. Γ. Α. Ῥάλλης, Μ. Ποτλῆς. Τ. [illegible]′. Ἀθῆναι, 1859. [Ἀθῆναι, ⌜1992.] σ. 507.

[4] Στον Χρυσογόνο υπό τον αριθμ. 60 και όχι 68: Georgius Chrysogonus. Nomocanon. Canones 60:1–5 // Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ. 27–28. σ. 610.: «Ἀνίσως καὶ κανένας ἐπίσκοπος, ἢ ἱερεύς, ἢ διάκονος, ἤθελε δεχθῇ ἀπὸ τινὰ βαν χειροτονίαν, νὰ καθῄρεται καὶ αὐτὸς καὶ ἐκεῖνος ὁποῦ τὸν ἐχειροτόνησε, ἂν δὲν δείξῃ πῶς εἶχε τὴν χειροτονίαν ἀπὸ αἱρετικούς. Διότι ὅσοι βαπτισθοῦν, ἢ χειροτονηθοῦν ἀπὸ τοὺς αἱρετικούς, μήτε ὀρθόδοξοι εἶναι, μήτε κληρικοί».

[5] Nicodemus Hagiorita. Scholia in canones apostolorum. Canon 47:22–26 // Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηὸς τῆς μιᾶς ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησίας. Ζάκυνθος, 1864.

[Ἀθῆναι, ˹1957.] σ. 58:6–8.

[6] Ibid. Canon 68:1–16 // Op. cit. σ. 89:15–18, 90:1–11.

[7] Ibid. Canon 68:20–32 // Op. cit. σ. 91:3–15.

[8] Ibid. Canon 68:44–45 // Op. cit. σ. 91:27–28.

[9] Βλ.: Flavius Justinianus. Codex Justinianus 1, 5, 14:1–5 // The Codex of Justinian: A New Annotated Translation with Parallel Latin and Greek Text: in 3 vols. / ed. B. W. Frier. Vol. 1: Books 1–3. Cambridge, 2016. P. 206.

[10] Basilica 1, 1, 18:1–6 // Basilicorum libri LX. Series A: in 8 vols. / ed. H. J. Scheltema, N. van der Wal. Vol. 1. Groningen, 1955. (Scripta Universitatis Groninganae). P. 3:18–23.

[11] Βλ.: Theodorus Studites. Epistulae 40:129–145 // Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Berolinensis. Bd. 31/1. S. 119.

[12] Βλ.: Athanasius Alexandrinus. Quaestiones ad Antiochum ducem [Sp.] 112 // PG. 28. Col. 628:34–45.

[13] Βλ.: Theodoretus Cyrrhensis. Quaestiones et responsiones ad orthodoxos [Dub.] // Θεοδωρήτου ἐπισκόπου πόλεως Κύρρου πρὸς τὰς ἐπενεχθείσας αὐτῷ ἐπερωτήσεις παρά τινος τὸν ἐξ Αἰγύπτου ἐπίσκοπον ἀποκρίσεις / ed. A. Papadopoulos-Kerameus. Petropoli, 1895. P. 38:29–32.

[14] Βλ.: Augustinus Hipponensis. De Baptismo contra Donatistas I, 1, 2 // PL. 43. Col. 109:47–50.

[15] «Περὶ τῆς ἐξουσίας τῶν σχισματικῶν… Δόξειεν ἂν τοὺς σχισματικοὺς ἔχειν τινὰ ἐξουσίαν… (Στη συνέχεια παρατίθεται το εν λόγῳ χωρίο από τον Ιερό Αυγουστίνο ότι οι Δονατιστές με την επιστροφή τους από το σχίσμα δεν αναβαπτίζονται και δεν αναχειροτονούνται – σ.τ.σ.). Ἀλλ᾽ ἡ χειροτονία τάξις τίς ἐστιν. Οἱ σχισματικοὶ ἄρα ἔχουσί τινα ἐξουσίαν χειροτονίαν ἔχοντες» (Demetrius Cydones. Paraphrasis questionum summae theologicae Thomae Aquinae: De effectibus amoris et de prudentia (secunda secundae XXXIV–LVI) 39, 3:tit+1–7 // CPGR. II, 17B. σ. 80:21 — 81:2).

[16] Φραγκάκης Εμμανουήλ (Αρχιμ. Γρηγόριος) Νικολάου. Περὶ τῆς θεραπείας τοῦ ἐν Οὐκρανίᾳ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ὑπὸ τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως: Τὸ ζήτημα τῶν χειροτονιῶν. [Εργασία για το μεταπτυχιακό δίπλωμα ειδίκευσης]. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη, 2022. URL: **https://ikee.lib.auth.gr/record/342602/files/GRI-2022-37140.pdf**

Η εργασία υποστηρίχθηκε το φθινόπωρο του 2022 στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Συντάκτης της είναι ο αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Φραγκάκης, μέλος της Αγίας και Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. Τα βιογραφικά του στοιχεία έχουν ως εξής: είναι απόφοιτος της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (νομική ειδίκευση), από το 2008 διάκονος της πατριαρχικής αυλής, από το 2017 υπογραμματέας της Ιεράς Συνόδου, το 2021 διορίσθηκε αρχιγραμματέας της Ιεράς Συνόδου και χειροτονήθηκε πρεσβύτερος.

[17] Αυτές οι σχισματικές δομές έγιναν παρανόμως αποδεκτές σε κοινωνία από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως στη συνεδρία της Αγίας και Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας αυτής στις 11 Οκτωβρίου 2018.

[18] Βλ. τη γενική κριτική της εν λόγω προσεγγίσεως στον ίδιο τον ελληνόφωνο κόσμο: Αναστάσιος Κ. Γκοτσόπουλος, πρωτοπρεσβύτερος. Συμβολή στο Διάλογο για το Ουκρανικό Αυτοκέφαλο. Εκδόσεις Θεοδρομία. Θεσσαλονίκη, 2019. Για το θέμα του παρόντος άρθρου ιδιαίτερα επίκαιρο είναι το δεύτερο μέρος του βιβλίου με τίτλο «Ουκρανικό αυτοκέφαλο ή κακοκέφαλο;» (σ. 37-97).

[19] Βλ. αναλυτικότερα: Διονύσιος Σλιόνοφ, καθηγούμενος. Κριτική της θεωρίας περί πρωτείου τιμής και εξουσίας εξ απόψεως Ορθοδόξου Εκκλησιολογίας. URL: **https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/56266-kritiki-tis-theorias-peri-proteiou-timis-kai-eksousias** (επίσης διαθέσιμο στον σύνδεσμο: **https://mospat.ru/gr/authors-analytics/90200/**).

[20] Βλ. Ανακοινωθέν του Οικουμενικού Πατριαρχείου περί της εκκλήτου προσφυγής κληρικών εκ Λιθουανίας (17 Φεβρουαρίου 2023). URL:**https://www.romfea.gr/oikoumeniko-patriarxeio/55189-anakoinothen-tou-oikoumenikoy-patriarxeiou-peri-tis-ekklitou-prosfygis-klirikon-ek-lithouanias** (επίσης διαθέσιμο στον σύνδεσμο: **https://ec-patr.org/ἀνακοινωθέν-περί-τῆς-ἐκκλήτου-προσφ/**) με παραπομπή στην ερμηνεία από τον Θεόδωρο Βαλσαμώνα των 17ου και 18ου κανόνων της Πενθέκτης και του 10ου κανόνα της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου.

[21] Βλ. Αναστάσιος Κ. Γκοτσόπουλος, πρωτοπρεσβύτερος. Συμβολή στο Διάλογο για το Ουκρανικό Αυτοκέφαλο. σ. 47-48.

[22] Σύμφωνα με τον Τόμο, υπάρχουν τέσσερα σημεία εξαρτήσεως της «Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας» από την Ορθόδοξη Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως:

1) Ο καθαγιασμός του Αγίου Μύρου (η «Ορθόδοξη Εκκλησία της Ουκρανίας» λαμβάνει το Άγιο Μύρο από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως),

2) Η αδυναμία υπάρξεως υπερορίου ποιμνίου (τα μέλη της «Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας» εκτός Ουκρανίας υπάγονται στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως),

3) Το δικαίωμα ασκήσεως εκκλήτου προς το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως όσον αφορά τις εσωτερικές υποθέσεις της «Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας»

4) Επιπλέον: η «Ορθόδοξη Εκκλησία της Ουκρανίας» «περὶ μειζόνων ζητημάτων ἐκκλησιαστικῆς, δογματικῆς καὶ κανονικῆς φύσεως… δέον ὅπως ἀπευθύνηται» προς το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως.

Άλλωστε, ο προκαθήμενος της «Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας» μνημονεύει τα ονόματα όλων των Ορθοδόξων Προκαθημένων, ενώ ο κλήρος της συμμετέχει στις διορθόδοξες εκδηλώσεις αυτοτελώς και όχι εκπροσωπώντας το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως.

Βλ. το ελληνικό κείμενο του Τόμου στην επίσημη ιστοσελίδα του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως: Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος χορηγήσεως αὐτοκεφάλου ἐκκλησιαστικοῦ καθεστῶτος εἰς τὴν ἐν Οὐκρανίᾳ Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν (6 Ιανουαρίου 2019). URL: **https://ec-patr.org/πατριαρχικοσ-και-συνοδικοσ-τομοσ-χορ**/. Επίσημο αγγλικό κείμενο του Τόμου: PATRIARCHAL AND SYNODAL TOMOS For the Bestowal of the Ecclesiastical Status of Autocephaly to the Orthodox Church in Ukraine (January 6, 2019). URL:**https://ec-patr.org/patriarchal-and-synodal-tomos-for-the-bestowal-of-the-ecclesiastical-status-of-autocephaly-to-the-orthodox-church-in-ukraine/**

Το ουκρανικό κείμενο του Τόμου Αυτοκεφαλίας της «Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας», όπως δημοσιεύθηκε από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. URL: **https://pravlife.org/ru/content/konstantinopolskiy-patriarhat-opublikoval-tekst-tomosa-ob-avtokefalii-pcu** Είναι προσβάσιμο επίσης και στην ιστοσελίδα της «Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας»: Патріарший і Синодальний Томос надання автокефального церковного устрою Православній Церкві в Україні. URL:**https://www.pomisna.info/uk/document-post/patriarshyj-i-synodalnyj-tomos-nadannya-avtokefalnogo-tserkovnogo-ustroyu-pravoslavnij-tserkvi-v-ukrayini**/. Κατά τη διατύπωση του Μακαριωτάτου μητροπολίτη Κιέβου Ονουφρίου, η «Ορθόδοξη Εκκλησία της Ουκρανίας» έλαβε «Τόμο δουλείας» («Ο Τόμος για την “Ορθόδοξη Εκκλησία της Ουκρανίας” είναι Τόμος δουλείας και όχι αυτοκεφαλίας»: Блаженнейший митрополит Киевский Онуфрий: Томос для «ПЦУ» – это томос рабства, а не автокефалии. URL: **http://www.patriarchia.ru/db/text/5470503.html**). Ο Φιλάρετος Ντενισένκο απαριθμεί τρία σημεία, σύμφωνα με τα οποία η «Ορθόδοξη Εκκλησία της Ουκρανίας» βρέθηκε εξαρτημένη από την Κωνσταντινούπολη (πρόκειται περί εμμέσου λόγου του Φιλαρέτου): «Κατά πρώτον, οι ακόλουθοι της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας εκτός Ουκρανίας έγιναν μέρος του ποιμνίου της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, κατά δεύτερον, ο οργανισμός αυτός δεν μπορεί να παρασκευάζει

Άγιο Μύρο αυτοτελώς, και τρίτον, όλες οι διαφορές επιλύονται στο επίπεδο του Οικουμενικού Πατριαρχείου (εδώ βλέπω παρερμηνεία: σύμφωνα με τον Τόμο όχι όλες, αλλά εκείνες που απαιτούν έφεση ή είναι μείζονος σημασίας – σ.τ.σ.)». Βλ.: Мосалов Г., Соломатина О. «Если бы знали содержание – не согласились бы»: почему в ПЦУ раскритиковали томос об автокефалии (Εάν γνώριζαν το περιεχόμενο, δεν θα συμφωνούσαν: γιατί στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Ουκρανίας άσκησαν κριτική στον Τόμο Αυτοκεφαλίας). URL: **https://russian.rt.com/ussr/article/634316-ukraina-filaret-cerkov-tomos**

[23] Στις 22 Φεβρουαρίου 1945 η Ορθόδοξη Εκκλησία της Βουλγαρίας έλαβε από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως Τόμο Αυτοκεφαλίας και αναγνώριση όλων των κληρικών, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων, οι οποίοι είχαν χειροτονηθεί κατά την περίοδο που διήρκησε το σχίσμα (1872–1945), δηλαδή 73 έτη, χωρίς αναχειροτονίες. Βλ. στη εργασία του αρχιμ. Γρηγορίου Φραγκάκη: Φραγκάκης Εμμανουήλ (Αρχιμ. Γρηγόριος) Νικολάου. Περὶ τῆς θεραπείας τοῦ ἐν Οὐκρανίᾳ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ὑπὸ τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. σ. 10–11.

[24] Εκκλησία Αλβανίας: Η μεταπτυχιακή εργασία για το Ουκρανικό περιέχει ανακρίβειες. URL: **https://www.romfea.gr/ekklisies-ts/ekklisia-albanias/53447-ekklisia-alvanias-i-metaptyxiaki-ergasia-gia-to-oukraniko-periexei-anakriveies** (επίσης διαθέσιμο στον σύνδεσμο: **http://aktines.blogspot.com/2022/11/blog-post_37.html**). Βλ. επίσης την κριτική της θέσεως της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Αλβανίας ως ρωσόφιλης από τον γνωστό φαναριώτη θεολόγο Π. Ανδριόπουλο: Προς την ρωσίζουσα Εκκλησία της Αλβανίας για το Ουκρανικό. URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2022/11/15/pros-tin-rosizousa-ekklisia-tis-rosias-gia-to-oukraniko/**

[25] Βλ. αναλυτικότερα: Mureşan, dan Ioan. Le patriarcat œcuménique et les patriarcats balkaniques (Tarnovo, Peć). Enjeux ecclésiaux et impériaux au XIVe s. // Le patriarcat œcuménique de Constantinople et Byzance hors frontières (1204–1586). Actes de la table ronde organisée dans le cadre du 22e Congrès International des Etudes Byzantines, Sofia, 22–27 août 2011 / ed. par M.-H. Blanchet, M.-H. Congourdeau et D. I. Mureşan. Paris, 2014. P. 203–242. Σύμφωνα με την εν λόγω μελέτη, η ιδέα των ελασσόνων πατριαρχείων παραλλήλως με τα μείζονα, που απάρτιζαν τη λεγόμενη Πενταρχία, ήταν τρόπον τινα καινοτομία στην εκκλησιολογία. Σύμφωνα με το ίδιο δόγμα, η Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία είναι το πρώτο ολοκληρωμένο Πατριαρχείο, που εντάχθηκε στην Πενταρχία μετά την τελική απόσχιση της Ρώμης (κατά τους ορισμούς των Συνόδων 1590 και 1593).

[26] Registrum patriarchatus Constantinopolitani (1350–1363) 264:30–31 // CFHB SV. 19/3. S. 564, 566. «...ἐδωρήθη συγκαταβάσεως λόγῳ πρὸς τὸν Τρινόβου τὸ ὀνομάζεσθαι πατριάρχην Βουλγαρίας, οὐ μέντοι εἶναι καὶ συναρίθμιον τοῖς λοιποῖς ἁγιωτάτοις πατριάρχαις καὶ διατοῦτο μὴδὲ μνημονεύεσθαι ἐν τοῖς ἱεροῖς διπτύχοις...».

[27] Ibid. 264:54–66 // Op. cit. P. 566, 568. «Ἐπειδὴ πέντε πατριάρχαι ἐτάχθησαν τὸ καταρχὰς παρὰ τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας Χριστοῦ, μέχρις ἂν συνῆν ἡμῖν καὶ ὁ πάππας Ῥώμης, ἔκτοτε δὲ μέχρι τοῦ νῦν εἰσὶν ἡνωμένοι οἱ τέσσαρες, οἵτινες κοινωνίαν ἔχοντες ἀδιάσπαστον

μνημονεύονται παρ' ἀλλήλων ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς πάσαις συνάξεσιν, ἔδει γοῦν τὸν Τρινόβου πατριάρχην, ἅμα μὲν δι' ἣν ὤφειλεν ἔχειν ὑποταγὴν εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἁγιωτάτην τοῦ Θεοῦ Μεγάλην Ἐκκλησίαν, παρ' ἧς εἴληφε καὶ τὸ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι πατριάρχης, ἅμα δὲ καὶ διὰ τὸ περιποιεῖσθαι ἑαυτῷ τιμὴν καὶ κοινωνίαν τῆς ἡμῶν μετριότητος καὶ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν, ἀνάγκην ἔχειν ἀναφέρειν ἀεὶ τήν τε ἡμῶν μετριότητα καὶ τοὺς ἄλλους πατριάρχας ἐν τοῖς ἱεροῖς διπτύχοις καὶ οὕτως ἀποσώζειν καὶ αὐτὸν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ τὸν τύπον τῆς ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως κἀντεῦθεν φαίνεσθαι ἡνωμένος καὶ συναρίθμιος ἡμῖν».

[28] Η περίπτωση της Μακεδονικής Ορθοδόξου Εκκλησίας, που εξετάζεται από τους θεολόγους και κανονολόγους Κωνσταντινουπόλεως ως παρόμοια με την περίπτωση της «Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας» χρήζει ιδιαίτερης αντιμετωπίσεως.

[29] Φραγκάκης Εμμανουήλ (Αρχιμ. Γρηγόριος) Νικολάου. Περὶ τῆς θεραπείας τοῦ ἐν Οὐκρανίᾳ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ὑπὸ τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. σ. 22. Με παραπομπή στο: Ἡ περὶ τῶν σχέσεων τῶν αὐτοκεφάλων ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν καὶ περὶ ἄλλων γενικῶν ζητημάτων Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Ἐγκύκλιος τοῦ 1902: Αἱ εἰς αὐτὴν ἀπαντήσεις τῶν ἁγίων αὐτοκεφάλων ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν καὶ ἡ ἀνταπάντησις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1904. σ. 24.

[30] Βλ. Сергий (Страгородский), митр. Значение апостольского преемства в инославии // ЖМП. 1961. № 10. σ. 34–38, ιδίως σ. 37.

[31] Περί αυτού βλ.Добош А., прот. Львовский собор // ПЭ. 2016. Т. 42. σ. 8–14.

[32] Φραγκάκης Εμμανουήλ (Αρχιμ. Γρηγόριος) Νικολάου. Περὶ τῆς θεραπείας τοῦ ἐν Οὐκρανίᾳ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ὑπὸ τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. σ. 22–24. Βλ. επίσης περί της εν Λεωπόλει Συνόδου και των πέριξ αυτής γεγονότων: Ярема Р., прот. Львовский Церковный Собор 1946 г. в свете торжества Православия в Западной Украине. Киев, 2012. Βλ., ιδίως περί της αποδοχής των ουνιτών ιερέων στον οικείο αυτών βαθμό: σ. 104–111, 122.

[33] Βλ. το έργο του: Methodius patriarcha Constantinopolitanus. De iis, qui abnegarunt // PG. 100. Col. 1299–1326. Το σύγγραμμα αυτό απαρτίζουν τρία σχετικά κείμενα (PG. 100. Col. 1317–1326). Τάξη αποδοχής των αρειανών, των πνευματομάχων, των καθαρών, των τεσσαρεσκαιδεκατίτων και απολλιναριστών, μέσω υποβολής εκθέσεων πίστεως (λιβέλλων), αναθεματισμού κάθε αιρέσεως και πολυήμερης νηστείας και ακολουθεί το χρίσμα. Νεστοριανοί και ευτυχιανιστές γίνονται αποδεκτοί μέσω υποβολής εκθέσεως πίστεως (λιβέλλου), αναθεματισμού κάθε αιρέσεως άνευ άλλου επιτιμίου. Ευνομιανοί, μοντανιστές, σαβελλιανοί και μανιχαίοι γίνονται αποδεκτοί μέσω βαπτίσεως ως άπιστοι. Στο τέλος παρατίθεται ο τύπος του αναθεματισμού, τον οποίο θα έπρεπε να παρουσιάσουν οι προσερχόμενοι από τους μανιχαίους και η τάξη της αποδοχής τους. Η τάξη ολοκληρώνεται με τα ως κάτωθι: «Εἶτα τελουμένων πάντων τῶν ἐπὶ τῷ βαπτίσματι νενομισμένων, ἀξιοῦται τῆς θείας γεννήσεως».

[34] Στρογγυλή τράπεζα με θέμα το βιβλίο του Α. Μασσαβέτα «Η Τρίτη Ρώμη: Η Μόσχα και ο θρόνος της Ορθοδοξίας». URL: **https://www.youtube.com/watch?v=q1jqjAXxzCU&t=392s**

(χρόνος βιντεοσκόπησης 34:16–34:29)

Λίγο ενωρίτερα ο μητροπολίτης Γρηγόριος είπε: «Στο βιβλίο σου [αναφέρεται στον Μασσαβέτα] μιλάς για αναγνώριση του Αυτοκεφάλου [της «Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας»]. Από το κανονικό δίκαιο ξέρουμε ότι το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως εκχωρεί και οι άλλες Εκκλησίες αναγνωρίζουν. Αυτή είναι η διαφορά στο ρήμα. Γιατί έτσι και εγώ θα μπορούσα να πω ότι κάνω το Περιστέρι Αυτοκέφαλη Εκκλησία… Δεν είναι θέμα να το αναγνωρίσει κανείς, είναι ποιος το εκχωρεί» (Αυτόθι.; χρόνος βιντεοσκόπησης 33:48–34:07). Υπερβάλλοντας την κατάσταση ο μητροπολίτης Γρηγόριος έδειξε ότι ο ίδιος, εννοώντας ταυτοχρόνως και όλες τις άλλες κατά τόπους Εκκλησίας μαζί του, δεν μπορεί να εκχωρήσει αυτοκέφαλο, αλλά μόνον το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, πράγμα που προφανώς αποτελεί ακρότητα και παρουσίαση του επιθυμητού ως πραγματικού.

Βλ. κριτική της εν λόγω εκδηλώσεως από Έλληνες παραδοσιακούς θεολόγους: Μακεδονοπούλου Σ. Η στρογγυλή τράπεζα που διοργανώθηκε από την Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών Βόλου με θέμα «Η Τρίτη Ρώμη: Η Μόσχα και ο θρόνος της Ορθοδοξίας», μέρος της συντονισμένης προσπάθειας για να παραχαραχθεί η αλήθεια ως προς το θέμα και να βαθύνει ο διχασμός του ποιμνίου (4 Ιουνίου 2023). URL: **https://katanixi.gr/i-akadimia-voloy-protagonistei-stin-antirosiki-propaganda/**

[35] Ο ιερομόναχος Νικήτας Παντοκρατορινός για το Ουκρανικό. 8 Μαΐου 2023. URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2023/05/08/ieromonaxos-nikitas-pantokratorinos-gia-oukraniko/** (χρόνος βιντεοσκόπησης 53:28–53:38)

[36] Βλ. Φραγκάκης Εμμανουήλ (Αρχιμ. Γρηγόριος) Νικολάου. Περὶ τῆς θεραπείας τοῦ ἐν Οὐκρανίᾳ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ὑπὸ τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. σ. 30–39. Περί Φιλαρέτου βλ. Петрушко В. И. Денисенко Михаил Антонович [в монашестве Филарет] // ПЭ. 2006. Т. 14. σ. 391–403.

[37] «Διότι ὅταν τό Φανάρι ἀνεγνώρισε τίς τιμωρίες αὐτές δέν εἶχε δεχθῆ ἔκκλητο προσφυγή ἀπό τόν τιμωρημένο Φιλάρετο. Μόλις δέχθηκε, ἄρχισε νά σκέπτεται ἐπ᾽ αὐτῶν» (Φραγκάκης Εμμανουήλ (Αρχιμ. Γρηγόριος) Νικολάου. Περὶ τῆς θεραπείας τοῦ ἐν Οὐκρανίᾳ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ὑπὸ τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. σ. 30).

[38] Βλ. λ.χ. Αναστασόπουλος Ηλίας-Στυλιανός, π. Η συμβολή του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο ιεραποστολικό έργο της εκκλησίας στην Άπω Ανατολή. [Διδακτορική διατριβή]. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη, 2009. σ. 215–228. Ο π. Ηλίας Αναστασόπουλος θεωρεί ότι ο 28^{ος} κανόνας της εν Χαλκηδόνι Συνόδου εκχώρησε στον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως «πρεσβεία εξουσίας» (βλ. ιδιαίτερα: Αυτόθι. σ. 218) και παγκόσμια δικαιοδοσία επί των βαρβάρων, κάτι που τονίζεται ακόμη και από τον τίτλο «Οικουμενικός», που με την πάροδο του χρόνου οικειοποιήθηκε από τους Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως. Κριτική της εν λόγω προσεγγίσεως βλ. ειδικότερα στο κείμενο: Διονύσιος Σλιόνοφ, καθηγούμενος. Το «ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς…» του 28ου κανόνα της εν Χαλκηδόνι Συνόδου και οι ερμηνείες αυτού. URL: **https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/56996-silionof-28os-kanonas** (επίσης διαθέσιμο

στον σύνδεσμο: **https://www.ekklisiaonline.gr/nea/to-en-tis-varvarikis-tou-28ou-kanona-tis-en-chalkidoni-synodou-ke-i-erminies-aftou/**).

[39] Βλ. Πατριαρχικό Γράμμα ἀποδοχῆς Ἐκκλήτου προσφυγῆς πρ. Κιέβου Φιλαρέτου // Φραγκάκης Εμμανουήλ (Αρχιμ. Γρηγόριος) Νικολάου. Περὶ τῆς θεραπείας τοῦ ἐν Οὐκρανίᾳ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ὑπὸ τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. σ. 177–179.

[40] Αυτόθι. σ. 178.

[41] Ο ιερομόναχος Νικήτας Παντοκρατορινός για το Ουκρανικό. 8 Μαΐου 2023. URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2023/05/08/ieromonaxos-nikitas-pantokratorinos-gia-oukraniko/**

[42] Στην πατριαρχική επιστολή περί αποκαταστάσεως του Φιλαρέτου Ντενισένκο αναφέρεται το εξής: «...ἵνα... ἐπαναφέρωμεν ὑμᾶς εἰς τὴν ὑψηλὴν τῆς ἀρχιερωσύνης περιωπὴν καὶ ἀξίαν, οὐ μην ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑφ' ὑμᾶς ἁγίους ἀρχιερεῖς, τὸν ἱερὸν κλῆρον, τὰς φιλοχρίστους μοναστικὰς ἀδελφότητας καὶ τὸν εὐσεβῆ λαὸν, ἀναγνωρίζοντες ἐν ταὐτῷ ἁπάσας τὰς ἐκκλησιαστικάς ὑμῶν πράξεις, τὰ Μυστήρια...» (Πατριαρχικό Γράμμα ἀποδοχῆς Ἐκκλήτου προσφυγῆς πρ. Κιέβου Φιλαρέτου // Op. cit. σ. 177).

[43] Στη συνέχεια καθηγητή της Θεολογικής Σχολής Χάλκης και αργότερα μητροπολίτη Ηρακλείας.

[44] Μητροπολίτης Χίου Γρηγόριος. Περί Ἑνώσεως τῶν Ἀρμενίων μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Τυπογραφεῖον Ἀντωνίου Κορομηλᾶ, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1871.

Η βασική θέση του εν λόγω πονήματος, που έχει σημασία για την έρευνά μας, το Βάπτισμα και η Ιεροσύνη των Αρμενίων πρέπει να γίνουν αποδεκτά «ως πραγματικά άνευ συζητήσεως», μας δίδει την αφορμή να αντιμετωπίσουμε αναλόγως κατ' οικονομίαν την αποδοχή των σχισματικών. Βλ. στη εργασία του πατρός Γρηγορίου: «...πρέπει νά δεχθῶμεν αὐτά [Βάπτισμα και Ιεροσύνη σ.τ.σ.] ὡς πραγματικά ἄνευ συζητήσεως...» (Φραγκάκης Εμμανουήλ (Αρχιμ. Γρηγόριος) Νικολάου. Περὶ τῆς θεραπείας τοῦ ἐν Οὐκρανίᾳ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ὑπὸ τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. σ. 160).

[45] Ο αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Φραγκάκης παραπέμπει σε αυτόν ακολουθώντας τους μητροπολίτες Αγχιάλου Βασίλειο και Χίου Γρηγόριο.

[46] Η Α΄ Οικουμενική Σύνοδος καθιέρωσε την τελετή αποδοχής των καθαρών, οι οποίοι δεν ήταν οι καθαροί του Μεσαίωνα αιρετικοί-διαρχιστές, αλλά σχισματικοί νοβατιανοί. Άλλωστε, σε ορισμένες περιοχές οι νοβατιανοί αναμίχθηκαν με τους μοντανιστές και άλλους αιρετικούς. Βλ. αναλυτικότερα: Фокин А. Р. Новациан // ПЭ. 2018. Т. 51. σ. 340–356.

[47] Κανόνες τῆς ἐν Νικαίᾳ Ἁγίας καὶ Οἰκουμενικῆς Α΄ Συνόδου. URL: **http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/tributes/regulations/01_en_nikaia.htm**

[48] Παρατίθεται σύμφωνα με το: Φραγκάκης Εμμανουήλ (Αρχιμ. Γρηγόριος) Νικολάου. Περὶ τῆς θεραπείας τοῦ ἐν Οὐκρανίᾳ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ὑπὸ τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. σ. 33.

[49] Αυτόθι.

[50] Concilium universale Nicaenum secundum (787). Concilii actiones I–III. Actio 1 // Acta conciliorum oecumenicorum. Series secunda, volumen tertium: Concilium universale Nicaenum secundum / ed. E. Lamberz. Pars 1. Berlin; Boston, 2008. P. 96:14–16.

[51] Ibid. P. 98:12–22.

[52] Ibid. P. 100:22–25. «…καὶ αὖθις ἀληθῶς φωνὴ θεοῦ ἐστιν, ὅτι οὐκ ἀποθανοῦνται τέκνα ὑπὲρ πατέρων, ἀλλ᾽ ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ ἁμαρτίᾳ ἀποθανεῖται, καὶ ὅτι ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστιν ἡ χειροτονία».

[53] Τουλουμτσής Β. Ι. Το Εκκλησιολογικό πλαίσιο και οι προϋποθέσεις αποδοχής των αιρετικών σύμφωνα με τα Πρακτικά της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου: Η πίστη ως θεμέλιο ενότητας της Εκκλησίας. Αθήνα, 2022.

[54] Βλ. το ξεχωριστό έργο του: Τουλουμτσής Β. Ι. Χειροτονίες τελεσθείσες υπό αιρετικών ως επιχειρήματα της ουκρανικής αυτοκεφαλίας. URL: **https://www.academia.edu/49013074**

[55] Φραγκάκης Εμμανουήλ (Αρχιμ. Γρηγόριος) Νικολάου. Περὶ τῆς θεραπείας τοῦ ἐν Οὐκρανίᾳ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ὑπὸ τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. σ. 34.

[56] Βλ. π.χ. την περιγραφή αρπαγών σειράς ιερών ναών της Ουκρανικής Ορθοδόξου Εκκλησίας, που συνοδεύεται από σχετικό ντοκιμαντέρ: Нивкин Я. Почему греки в ответе за рейдеров, которых приручили (18 Ματΐου 10:10). URL: **https://spzh.news/ru/zashhita-very/73862-pochemu-hreki-v-otvete-za-rejderov-kotorykh-priruchili**

[57] Βλ.: Basilius Caesariensis. Epistulae 188:13–89 // Saint Basile. Lettres: in 3 vols. / ed. Y. Courtonne. Vol. 2. Paris, 1961. P. 121–124.

Το απόσπασμα του 1ου κανόνα: «…Ἐκεῖνο γὰρ ἔκριναν οἱ παλαιοὶ δέχεσθαι βάπτισμα τὸ μηδὲν τῆς πίστεως παρεκβαῖνον· ὅθεν τὰς μὲν αἱρέσεις ὠνόμασαν, τὰ δὲ σχίσματα, τὰς δὲ παρασυναγωγάς. Αἱρέσεις μὲν τοὺς παντελῶς ἀπερρηγμένους καὶ κατ᾽ αὐτὴν τὴν πίστιν ἀπηλλοτριωμένους, σχίσματα δὲ τοὺς δι᾽ αἰτίας τινὰς ἐκκλησιαστικὰς καὶ ζητήματα ἰάσιμα πρὸς ἀλλήλους διενεχθέντας, παρασυναγωγὰς δὲ τὰς συνάξεις τὰς παρὰ τῶν ἀνυποτάκτων πρεσβυτέρων ἢ ἐπισκόπων καὶ παρὰ τῶν ἀπαιδεύτων λαῶν γινομένας…».

[58] Nicon Nigri Montis. Canonarium vel Typicon (Taktikon) 20, 35.

«… Καὶ ὅμως τὰ τοιαῦτα καθὼς ὁ μέγας Βασίλειος εἰς τὸν α′ αὐτοῦ κανόνα εἰς τοὺς τρεῖς ἔθηκεν τάξεις· εἰς σχίσματα, εἰς παρασυναγωγὰς καὶ εἰς αἱρέσεις. Καὶ οὕτως εἰπεῖν, καθὼς ἀλλαχοῦ φαίνεται, σχῆμα, σχίσμα, παρασυναγωγή, καὶ τότε ἡ αἵρεσις. Καὶ πρῶτον μὲν σχηματοποιεῖ ἀπὸ τοῦ σχήματος ὡς δῆθεν καλόν· ἔπειτα σχίζεται ἀπὸ τῶν προοδευκότων συγγραμμάτων καὶ τῶν ἀκολουθούντων αὐτά, καὶ οἰκεῖον νόημα καὶ ἴδιον θέλημα ἀκολουθεῖ…».

[59] Βλ. Dositheus II Hierosolymarum Patriarcha (vel Dositheus Notaras). Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου Θ′—Ι′ 10, 3, 1, 6 // Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου: ἐν [?]′ τ. / ἔκδ. Ἐ. Δεληδέμος. Τ. Ε′. Θεσσαλονίκη, 1983. σ. 293:32–33. Παρόμοια ερμηνεία εμπεριέχεται και στον Όσιο Νικόδημο Αγιορείτη:Nicodemus Hagiorita. Scholia in canones patrum sanctorum 5 (Basilius Caesariensis), 1:84–86 // Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηὸς τῆς μιᾶς ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησίας. Ζάκυνθος, 1864. [Ἀθῆναι, ⌜1957.] σ. 588:20–22.

[60] Ο παρών όρος χρησιμοποιείται από τον Πατριάρχη Δοσίθεο οχτώ φορές, ακόμη και έναντι των ρωμαιοκαθολικών, οι οποίοι έγιναν «σχισματοαιρετικοί» με την απόσχιση της Ρώμης: Dositheus II Hierosolymarum Patriarcha (vel Dositheus Notaras). Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου Θ′—Ι′ 10, 5, 12, 10 // Op. cit. Τ. Ε′. σ. 642:5–7. «…οἱ δὲ τῇ Ῥώμῃ ὑποκείμενοι καθάπαξ σχισματοαιρετικοὶ γεγόνασιν, ὅθεν καὶ καθάπαξ ἐσβέσθη ἡ λυχνία τῆς ἐν τῇ παλαιᾷ Ῥώμῃ καθέδρας».

[61] «…Ὅσοι δέ χειροτονήθηκαν ἀπό αὐτόν νά ἀποκατασταθοῦν μέ μυστική χειροτονία…» (Βασιλείου Αγχιάλου Πραγματεία περί του κύρους της χειροτονίας κληρικών υπό Επισκόπου καθηρημένου και σχισματικού χειροτονηθέντων. Σμύρνη, 1887. σ. 28–29). «…ὅσοι δέ χειροτονήθηκαν ἀπό αὐτόν νά ἀποκατασταθοῦν μέ μυστική χειροτονία…».

[62] Βλ. και στον Άγιο Θεοδώρητο το ίδιο χωρίο: Theodoretus Cyrrhensis. Historia ecclesiastica // GCS. 44. S. 40:1–16.

[63] Βασιλείου Αγχιάλου Πραγματεία περί του κύρους της χειροτονίας κληρικών υπό Επισκόπου καθηρημένου και σχισματικού χειροτονηθέντων. Σμύρνη, 1887. σ. 36–38.

[64] Βλ. Concilium Nicaenum I (anno 325) Ep., 1:60–72.

[65] Попов И. Н. Мелитианский раскол // ПЭ. 2016. Т. 44. С. 605. Βλ. αναλυτικότερα: Αυτόθι. σ. 604–606.

[66] Βλ. λ.χ. Socrates Scholasticus. Historia ecclesiastica 1, 9, 6–8 (Lin. 35–55) // SC. 477. P. 114, 116. Βλ. επίσης παρόμοιο κείμενο στον Γελάσιο Κυζίκου: Gelasius Caesarensis. Historia ecclesiastica 2, 34, 7–9 // GCS. 28. S. 121:24–122:13.

[67] Theodorus Anagnostes. Epitome historiae tripartitae 1, 17:1–5 // GCS NF. 3. S. 8:34–38.

[68] Βλ. λ.χ. Theophanes Confessor. Chronographia // Theophanis chronographia. Vol. 1 / ed. C. de Boor. Leipzig: Teubner, 1883 (Hildesheim: Olms, ᶜ1963). P. 22:14–20.

[69] Βλ. αυτό το ρήμα στο λεξικό Liddell-Scott-Jones: «[ἐπιχειρο]-τονέω, sanction or confirm by vote, of the Assembly, ἐπειδὰν ἐπιχειροτονῆτε τὰς γνώμας D.4.30; ἡ εἰρήνη ἡ ἐπιχειροτονηθεῖσα Decr.ap.eund.18.29; incorrectly, ἐπεχειροτόνησεν ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος Decr.ib.105. 2. confirm in office, τὰς ἀρχάς Arist.Ath.43.4, cf. 37.1; τοὺς προέδρους -τονεῖν the π. shall confirm the appointment, Lex ap.D.24.39: hence, of a Roman Tribune, ἐπεχειροτόνησε τῷ Μαρίῳ τὴν στρατηγίαν got the Praetorship for him, Plu.Mar.35» (Liddell H. G., Scott R. A Greek-English Lexicon / ed. Jones H. S., McKenzie R. et al. Oxford: Clarendon Press, 1996. P. 673).

[70] Salaminius Hermias Sozomenus. Historia ecclesiastica 1, 24, 1–3 (ιδίως 1, 24, 2:2–3) // GCS. N. F. 4. S. 45:4–15, ιδίως S. 45:9–10.

[71] Βλ. Αναστάσιος Κ. Γκοτσόπουλος, πρωτοπρεσβύτερος. Συμβολή στο Διάλογο για το Ουκρανικό Αυτοκέφαλο. Εκδόσεις Θεοδρομία. Θεσσαλονίκη, σ. 52-61. 2019.

[72] Βάσει των συμπερασμάτων του πρωθιερέα Ροστισλάβ Γιαρέμα, βλ. Ярема Р., прот. К вопросу о каноничности хиротонии Макария (Малетича). URL: **https://radonezh.ru/2019/04/19/k-voprosu-o-kanonichnosti-hirotonii-makariya-maleticha**

[73] Χειροτονήθηκε επίσκοπος Ζιτόμιρ και Όβρουτς.

[74] Βλ. Покаянное письмо бывшего епископа Иоанна (Боднарчука) на имя Патриарха Московского и всея Руси Алексия II и Священного Синода РПЦ, 15 января 1993 г. (Γράμμα μετανοίας του πρώην επισκόπου Ιωάννη Μποντναρτσούκ προς τον Πατριάρχη Μόσχας και Πασών των Ρωσσιών Αλέξιο Β΄ και την Ιερά Σύνοδο της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας από 15ης Ιανουαρίου 1993) // Архив Московской Патриархии (βλ. Шумило С. В. Самозваный «епископ» Викентий Чекалин и его участие в первых хиротониях УАПЦ в марте 1990 г. URL: **https://bogoslov.ru/article/6025766**)

Το πρωτότυπο το εγγράφου (μεταξύ άλλων κειμένων) παρατίθεται σε ένα άλλο άρθρο σχετικά με την ιστορία των πρώτων χειροτονιών στη νεότερη Ουκρανική Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία: Ярема Р., прот. Раскол ценой обмана: в завершение дискуссии о неканонических «чекалинских хиротониях» так называемой «Православной церкви Украины». URL: **https://radonezh.ru/2019/10/04/raskol-cenoy-obmana-v-zavershenie-diskussii-o-nekanonicheskih-chekalinskih-hirotoniyah**

Οφείλουμε να πούμε ότι αργότερα ο Ιωάννης Μποντναρτσούκ αναθεώρησε την απόφασή του και δεν επανήλθε στην Εκκλησία, αλλά προσήλθε στο σχίσμα του Φιλαρέτου Ντενισένκο (Αυτόθι).

[75] Πριν την κουρά ο ιερέας Ιωάννης Μποντναρτσούκ ήταν εφημέριος του ιερού ναού του χωριού Μιχαϊλέβιτσι. Εκάρη μοναχός μετονομασθείς σε Βασίλειο την παραμονή της εις επίσκοπο χειροτονίας (Шумило С. В. Самозваный «епископ» Викентий Чекалин и его участие в первых хиротониях УАПЦ в марте 1990 г. URL: **https://bogoslov.ru/article/6025766**).

[76] «Ο Ιωάννης Μποντναρτσούκ διέδωσε τη φήμη ότι στις "χειροτονίες" δήθεν κρυφά συμμετείχε ο κανονικός αρχιεπίσκοπος Ντνιεπροπετρόφσκ και Ζαπορόζιε Βαρλαάμ Ιλιούσενκο, ο οποίος κοιμήθηκε τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους 1990 και όσο ζούσε επίσης ποτέ δεν έτρεφε συμπάθεια για τους σχισματικούς. Αυτή η αστήρικτη εκδοχή διαψεύσθηκε. Τότε οι οπαδοί της Ουκρανικής Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας άρχισαν να διαδίδουν το θρύλο περί ενός "Βαρλαάμ Ιλιένκο, επισκόπου της Εκκλησίας Κατακομβών", ο οποίος χειροτόνησε την "ιεραρχία" της Ουκρανικής Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας» (Ярема Р., прот. К вопросу о каноничности хиротонии Макария (Малетича). URL:**https://radonezh.ru/2019/04/19/k-voprosu-o-kanonichnosti-hirotonii-makariya-maleticha**). Εδώ διαψεύδεται η εκδοχή περί αναχειροτονίας το 1993 των «ιεραρχών» της Ουκρανικής Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας από τον «αρχιεπίσκοπο Νέας Υόρκης» Αναστάσιο Σέρμπα (από το 1995 μητροπολίτης Ιεραπόλεως του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως).

[77] Βλ. Ярема Р., прот. Раскол ценой обмана: в завершение дискуссии о неканонических «чекалинских хиротониях» так называемой «Православной церкви Украины». URL: **https://radonezh.ru/2019/10/04/raskol-cenoy-obmana-v-zavershenie-diskussii-o-nekanonicheskih-chekalinskih-hirotoniyah**

[78] Το ίδιο γράφτηκε και ανωτέρω στη εργασία: «Γιά τόν Τσεκάλιν δέν γίνεται λόγος ὅτι ὡς πρῶτος χειροτόνησε κάποιον στά ἐπίσημα αὐτά ἔγγραφα» (Φραγκάκης Εμμανουήλ (Αρχιμ. Γρηγόριος) Νικολάου. Περὶ τῆς θεραπείας τοῦ ἐν Οὐκρανίᾳ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ὑπὸ τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. σ. 61).

[79] Αυτόθι. σ. 62.

[80] Αυτόθι. σ. 62–63.

[81] Αυτόθι. σ. 63.

Το ίδιο αναφέρεται και στα συμπεράσματα παρακάτω: Αυτόθι. σ. 69.

[82] Αυτόθι. σ. 56.

[83] Шумило С. В. Самозваный «епископ» Викентий Чекалин и его участие в первых хиротониях УАПЦ в марте 1990 г. URL: **https://bogoslov.ru/article/6025766**

[84] Η από 17ης Ιουλίου 1989 αίτηση του Βικεντίου Τσεκάλιν προς τον Πρωθιεράρχη της Υπερορίου Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας μητροπολίτη Βιτάλιο // ΑΑС РПЦЗ, Νιου-Γιορκ (παρατίθεται σύμφωνα με τον: Шумило С. В. Самозваный «епископ» Викентий Чекалин и его участие в первых хиротониях УАПЦ в марте 1990 г. URL: **https://bogoslov.ru/article/6025766**).

[85] Протокол Архиерейского Синода РПЦЗ № 685 от 18/31 января 1990 г. (Πρακτικά της Συνόδου της Ιεραρχίας της Υπερορίου Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας υπ' αριθμ. 685 από 31ης Ιανουαρίου 1990) // ΑΑС РПЦЗ, Νιου-Γιορκ (παρατίθεται σύμφωνα με τον: Шумило С. В. Самозваный «епископ» Викентий Чекалин и его участие в первых хиротониях УАПЦ в марте 1990 г. URL: **https://bogoslov.ru/article/6025766**).

[86] Протокол Архиерейского Синода РПЦЗ № 685 от 18/31 января 1990 г. Л. 1–3 (Πρακτικά της Συνόδου Ιεραρχίας της Υπερορίου Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας υπ'αριθμ. 685 από 31ης Ιανουαρίου 1990)) // ΑΑС РПЦЗ, Νιου-Γιορκ (παρατίθεται σύμφωνα με τον: Шумило С. В. Самозваный «епископ» Викентий Чекалин и его участие в первых хиротониях УАПЦ в марте 1990 г. URL: **https://bogoslov.ru/article/6025766**).

Βλ. επίσης: Ярема Р., прот. Раскол ценой обмана: в завершение дискуссии о неканонических «чекалинских хиротониях» так называемой «Православной церкви Украины». URL: **https://radonezh.ru/2019/10/04/raskol-cenoy-obmana-v-zavershenie-diskussii-o-nekanonicheskih-chekalinskih-hirotoniyah**

[87] Βλ. αναλυτικότερα: Шумило С. В. Самозваный «епископ» Викентий Чекалин и его участие в первых хиротониях УАПЦ в марте 1990 г. URL: **https://bogoslov.ru/article/6025766**

[88] Απόσπασμα του σημειώματος της Εισαγγελίας της περιφέρειας Τούλας // Московский церковный вестник. 1991. № 2 (47). σ. 7 (παρατίθεται σύμφωνα με το: Шумило С. В. Самозваный «епископ» Викентий Чекалин и его участие в первых хиротониях УАПЦ в марте 1990 г. URL: **https://bogoslov.ru/article/6025766**).

[89] Шумило С. В. В катакомбах: Православное подполье в СССР. Луцк, 2011. σ 199–201 (παρατίθεται σύμφωνα με το: Шумило С. В. Самозваный «епископ» Викентий Чекалин и его участие в первых хиротониях УАПЦ в марте 1990 г. URL: **https://bogoslov.ru/article/6025766**).

[90] Βλ. Шумило С. В. Самозваный «епископ» Викентий Чекалин и его участие в первых хиротониях УАПЦ в марте 1990 г. URL: **https://bogoslov.ru/article/6025766**

[91] Στις 4 Ιανουαρίου 1991 ο Τσεκάλιν εντάχθηκε στην Ουκρανική Ελληνόρρυθμη Καθολική Εκκλησία και στη συνέχεια υπό το ωμοφόριο του Πάπα της Ρώμης ανέλαβε ποιμενάρχης της νεοσύστατης «Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας της Ρωσίας», όμως σύντομα εκδιώχθηκε από το Βατικανό, όταν ο Πατριάρχης Μόσχας Αλέξιος Β΄ προσκόμισε εκεί στοιχεία ότι ο Τσεκάλιν έχει καθαιρεθεί της ιεροσύνης από τη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία. Βλ.: Αυτόθι.

[92] Ο Β. Τσεκάλιν μιλά για τον ρόλο του στη δημιουργία της Ιεραρχίας της ΑΕΟ. URL: **https://www.taxidromos.gr/topic/4462958/tsekalin-mila-rolo-dimiourgia-ierarxias.html** Βλ. επίσης σχετικά με την καταδίκη του Τσεκάλιν στην Αυστραλία: Шумило С. В. Самозваный «епископ» Викентий Чекалин и его участие в первых хиротониях УАПЦ в марте 1990 г. URL: **https://bogoslov.ru/article/6025766**

[93] Βλ. Ο Β. Τσεκάλιν μιλά για τον ρόλο του στη δημιουργία της Ιεραρχίας της ΑΕΟ. URL: **https://www.taxidromos.gr/topic/4462958/tsekalin-mila-rolo-dimiourgia-ierarxias.html**

[94] Βλ. Шумило С. В. Самозваный «епископ» Викентий Чекалин и его участие в первых хиротониях УАПЦ в марте 1990 г. URL: **https://bogoslov.ru/article/6025766**. Στο χειροτονητήριο του Βασιλείου Μποντναρτσούκ αναφέρεται ότι ο Ιωάννης Μποντναρτσούκ προήχθη σε αρχιεπίσκοπος από τον Μστισλάφ στις 30 Οκτωβρίου 1989. Βλ. Φραγκάκης Εμμανουήλ (Αρχιμ. Γρηγόριος) Νικολάου. Περί της θεραπείας του εν Ουκρανία εκκλησιαστικού ζητήματος υπό της Μητρός Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. σ. 62.

[95] Βλ. Φραγκάκης Εμμανουήλ (Αρχιμ. Γρηγόριος) Νικολάου. Περί της θεραπείας του εν Ουκρανία εκκλησιαστικού ζητήματος υπό της Μητρός Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. σ. 55.

[96] Αποφάσεις της Ιεράς Συνόδου // Журнал Московской Патриархии (Περιοδικό του Πατριαρχείου Μόσχας). 1990. № 2. σ. 4–5, Архиерейский Собор Русской Православной Церкви 30–31 января 1990 года (Ιερά Σύνοδος Ιεραρχίας της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας συνήλθε 30 – 31 Ιανουαρίου 1990) // Журнал Московской Патриархии. 1990. № 5. σ. 4–12 (παρατίθεται σύμφωνα με τον: Шумило С. В. Самозваный «епископ» Викентий Чекалин и его участие в первых хиротониях УАПЦ в марте 1990 г. URL: **https://bogoslov.ru/article/6025766**).

[97] Αυτόθι. σ. 61. Βλ. το παράδειγμα της επιχειρηματολογίας υπέρ αυτής της αντικανονικότητας: Τσιγκλάτζε Η., πρωτοπρεσβύτερος. Η Κανονικότητα της Αποστολικής Διαδοχής των Ουκρανών Αυτοκεφαλιστών [μετάφραση από τα γεωργιανά]. URL: **https://www.academia.edu/41239956**

[98] Εδώ πρέπει να γίνει μια πολύ σημαντική παρατήρηση. Ο Μστισλάφ Σκρίπνικ (Στεπάν Ιβάνοβιτς Σκρίπνικ), ανηψιός του Σ. Πετλιούρα και υπασπιστής του κατά τον εμφύλιο στη Ρωσία, ως «επίσκοπος Περεγιασλάφ» στην Ουκρανική Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία τη δεκαετία του 1940 εκπροσωπούσε το υπουργείο Ανατολικών Εδαφών του Τρίτου Ράιχ στην ομάδα στρατιών «Νότου». Σε αυτή τη θέση ο Μστισλάφ συνεργαζόταν με τους Ναζί, βοηθώντας τους να ασκήσουν πολιτική διαιρέσεως της Εκκλησίας. Σε αυτούς συνέφερε να αποσπάσουν όσο το δυνατόν περισσότερους Ουκρανούς ορθοδόξους χριστιανούς από τις νόμιμες εκκλησιαστικές τους Αρχές στη Μόσχα και να τους οργανώσουν εντός μιας εθνικής τους «ουκρανικής εκκλησίας» και εάν προέκυπτε η δυνατότητα να κατακερματισθούν ακόμη περισσότερο. Οι ορθόδοξοι χριστιανοί, οι οποίοι αξιολογούσαν την εν Χριστώ ενότητα πάνω από την εθνική καταγωγή και πρέσβευαν ότι το Σώμα Χριστού είναι υπερεθνικό και αδιαίρετο, διώκονταν από τις νέες Αρχές μέχρι να δολοφονηθούν. Ταυτοχρόνως, η ρητορική του Μστισλάφ έμοιαζε κατά τρόπον θαυμαστό στη ρητορική των σύγχρονων σχισματικών: «Κατά της βαρβαρικής Μόσχας και υπέρ της πολιτισμένης Ευρώπης». Ακριβώς αυτός ο άνθρωπος προέστη της νεότερης Ουκρανικής Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας. Επομένως, στις καταβολές τις ευρίσκεται η ναζιστική πολιτική και η προπαγάνδα του σχίσματος. Βλ. Головко Н. Кем был первый «патриарх» УПЦ КП. URL: **https://spzh.news/ru/istorija-i-kulytrua/40975-kem-byl-pervyy-patriarkh-upts-kp**

[99] Στοιχεία περί αυτού με παραπομπές στις πηγές: Sosna G., ks., Troc-Sosna A., m. Hierarchia, kler i pracownicy Kościoła prawosławnego w XIX–XXI wieku w granicach II Rzeczypospolitej i Polski powojennej. Warszawa; Bielsk Podlaski, ^{2}2017. S. 60.

[100] Περί αυτού βλ. Αυτόθι. Мануил (Лемешевский), митр. Русские православные иерархи периода с 1893 по 1965 годы (включительно). Часть V: Назарий (Андреев) – Руфим (Троицкий) // Οἰκονομία: Quellen und Studien zur orthodoxen Theologie. 24. S. 482.

[101] Στοιχεία περί αυτού με παραπομπές στις πηγές: Sosna G., ks., Troc-Sosna A., m. Hierarchia, kler i pracownicy Kościoła prawosławnego w XIX–XXI wieku w granicach II Rzeczypospolitej i Polski powojennej. S. 49–50.

[102] Περί τούτου βλ. Петрушко В. И. Автокефалистские расколы на Украине в постсоветский период (1989–1997). Москва, 1998. σ. 10–12.

[103] Βλ. Мануил (Лемешевский), митр. Русские православные иерархи периода с 1893 по 1965 годы (включительно). Часть V: Назарий (Андреев) – Руфим (Троицкий) // Οἰκονομία: Quellen und Studien zur orthodoxen Theologie. 24. S. 482.

[104] Петрушко В. И. Автокефалистские расколы на Украине в постсоветский период (1989–1997). σ. 12.

[105] Περί αυτού βλ. Цымбал А. Положение православной церкви в Западной Белоруссии в 1939–1941 годах. URL: **https://zapadrus.su/zaprus/istbl/2170-polozhenie-pravoslavnoj-tserkvi-v-zapadnoj-belorussii-v-1939-1941-godakh.html**

Μια πηγή: https://mospat.ru/gr/articles/90634/